

SOCIOLÓGIA VÝCHOVY

Rozšírené sylaby, ZS-2015/2016

1. Vymedzenie sociológie výchovy a vzdelávania. Sociálne vedy a ich prístupy k výchove a vzdelávaniu

PhDr. Ľ. Mistríková, PhD.

1.1 Sociológia výchovy a vzdelávania je sociologická disciplína, ktorá sa zaoberá sociálnymi aspektmi výchovy a jej miestom v procesoch spoločenskej reprodukcie. Rieši tri hlavné okruhy problémov:

1. miesto a úloha výchovy v spoločnosti, jej historické premeny
2. vzťahy objektov a subjektov výchovy
3. výchovné inštitúcie, sociálne podmienky ich činnosti, ako aj dôsledky

(Velký sociologický slovník, 1996)

Sociológia vzdelávania sa ako súčasť sociológie výchovy zameriava na tieto hlavné témy:

1. vymedzenie základnej terminológie (napr. socializácia, enkulturácia) a definícia väzieb na sociológiu vedenia, sociológiu kultúry, sociológiu rodiny a pod.
2. vzťahy medzi rodinou a vzdelávaním
3. generačné problémy vo vzdelávacom procese
4. základné vzdelávacie inštitúcie, príprava na povolanie
5. prostredie, ktoré pôsobí na vzdelávanie – spoločnosť, štát, národné a regionálne tradície...
6. vzdelávanie dospelých, celoživotné vzdelávanie
7. vzdelávanie ako povolanie a rola – postavenie a prestíž učiteľov, študentov, žiakov

(Velký sociologický slovník, 1996)

Sociologický pohľad na výchovu a vzdelávanie nájdeme aj pod heslom „pedagogická sociológia“, „sociologická pedagogika“ (In: Velký sociologický slovník, 1996). Sociológia výchovy je hraničná veda medzi sociológiou a pedagogikou a rozvíja sa na pomedzí medzi nimi.

Sociologické prístupy majú spoločné črty – je to práca s faktografickým materiálom, realizácia empirických výskumov, analytické postupy a odmietanie apriórnej normativity („má byť“, „je treba“, „je žiadúce“). Odlišujú sa tým od tradičných sociologicko-pedagogických prístupov.

Výchova – zámerné ovplyvňovanie socializačných procesov v súlade so spoločensky prijatými normami a hodnotami, učenie sa spoločenskými rolami.

Vzdelávanie – vštepovanie znalostí a schopností (zručností) nevyhnutných pre vykonávanie profesií, rodinných a občianskych rol.

Pohľad sociológa sa zameriava hlavne na spoločenské prostredie ako determinant výchovy a vzdelávania – požiadavky na vykonávanie („hranie“) rol, normy a hodnoty, spoločenské „tlaky“ pôsobiace na jednotlivca, resp. čo najširšie súvislosti z prostredia vychovávaného,

vychovávateľa (osôb a inštitúcií) a výchovného procesu samotného (samozrejme s vedomím pôsobenia biologických a individuálne psychologických faktorov). Ide najmä o komplexný pohľad, zachytenie vzájomných vzťahov.

Vývoj sociologických prístupov k výchove a vzdelávaniu má tisícročnú prehistóriu (sociologické prístupy v pedagogickom myslení, „sociálna pedagogika“) + viac ako 100 rokov vlastného vývoja (ako medziodborovej disciplíny a samostatnej hraničnej vedy).

1.2 Sociálne vedy – prístupy k výchove a vzdelávaniu

Okrem pedagogiky a andragogiky sa výchovou a vzdelávaním zaoberá viacero sociálnych vied. Sociálne vedy spája spoločný záujem o javy, ktoré vznikajú v spoločnosti, v oblasti ľudskej kultúry (a z veľmi všeobecnej perspektívy sú všetky vedami o kultúre).

Na označenie vývinu jedinca používame pojem *ontogenéza*. Pod týmto pojmom rozumieme fyzický i psychický vývin. Na označenie vývoja celého ľudského druhu používame pojem *fylogenéza*. Fylogenéza je pôvodne biologický pojem zahrňujúci vývoj druhov od najjednoduchších (jednobunkových) organizmov k zložitejším, narastajúcu komplexnosť a funkčnú dokonalosť. Otázkou vývoja človeka a spoločnosti vymedzujeme špecifickejšie ako problém *antropogenézy*. Rozumie sa tým evolučný proces vzniku, utvárania a vývojových premien človeka ako biologického druhu a zároveň sociokultúrnej bytosti. Antropogenéza prebieha niekoľko miliónov rokov a od vzniku rodu *Homo habilis* (východná Afrika pred 1-2 miliónmi rokov) pozorujeme aj vznik kultúry v prapôvodnej forme výroby kamenných nástrojov a zhotovovania prístreškov. Jediný v súčasnosti existujúci druh rodu *Homo-Homo sapiens sapiens*, ktorý sa evolučne stabilizoval pred 40 tisíc rokmi, sa glogálne rozšíril asi pred 35 tisíc rokmi.

Antropológia sa zaoberá problémami antropogenézy. *Filozofická antropológia* je filozofické učenie o človeku, o podstate jeho existencie a postavení vo svete – táto antropológia je súčasťou väčšiny filozofických systémov. Otázkami výchovy sa zoberá v súvislosti so získavaním osobitného postavenia človeka vo svete a vzťahov k svetu. Zaoberá sa štádiami rastu, vývoja a funkcií ľudského organizmu v rámci rôznych rasových, etnických, kultúrnych a sociálnych skupín populácie v rôznych geografických územiach a časových obdobiach. Praktickou aplikáciou výsledkov fyzickej antropológie je štandardizácia veľkostí a mier v konfekcii, obuvníctve a pod.

Všeobecnou vedou o spoločnosti a kultúre je *sociálna a kultúrna antropológia* (v čiastočne posunutom a redukovanom význame sa používa aj označenie *kulturológia*).

Ekonomia sa zaoberá otázkami finančnej náročnosti fungovania systému výchovy a vzdelávania (ekonomika školstva), ale aj problémami získavania vzdelania a odmeňovania v závislosti od vzdelania, kde sa v súčasnosti široko uplatňuje teória ľudského kapitálu. Výsledkom výchovy a vzdelávania v rodine a školách je podľa tejto teórie merateľný ľudský kapitál, s ktorým jedinec vystupuje na trhu práce a realizuje ho v pracovnej činnosti. Čím vyšší je jeho ľudský kapitál, tým vyššiu odmenu získava.

Etnológia skúma rôzne formy a priebeh výchovno-vzdelávacích procesov v tradičných spoločnostiach a súčasná etnológia rozširuje svoj záujem aj na vžitú a často skryté formy výchovy a vzdelávania v každodennom živote ľudí. Etnológia obohatila skúmanie aj v tejto oblasti o používanie vlastnej kvalitatívnej metodológie – etnometodológie.

História opisuje a skúma chápanie a rôzne výchovné a vzdelávacie prístupy v dávnejšej i menej dávnej minulosti.

Politológia skúma súvislosti medzi procesmi socializácie a politickým systémom. Poukazuje na skutočnosť, že totalitárne a autoritárske politické režimy uplatňujú odlišné socializačné postupy ako demokratické režimy. Politické režimy majú záujem o výchovu človeka na svoj obraz, preto môžeme hovoriť o občanovi s demokratickou výchovou obhajujúcom osobnú slobodu, o autoritárskej osobnosti dobrovoľne sa podriaďujúcej vyššie postaveným a vyžadujúcej spontánnu poslušnosť od hierarchicky nižšie postavených, ako aj špecificky socializovaného človeka typu „homo sovieticus“.

Právo sa zaoberá otázkami postavenia a ochrany človeka v rôznych etapách jeho socializácie (postavenie a práva dieťaťa, mladistvých, študentov), zabezpečenia právnych rámcov fungovania systému vzdelávania (napr., Vysokoškolský zákon), ako aj dôsledkami vyplývajúcimi z priznávania diplomov a vysvedčení.

Psychológia skúma osobnosť človeka v rôznych štádiách vývinu a súvislostí tohto vývinu s výchovnými a vzdelávacími inštitúciami. Jednou zo špecializácií psychológie je vývinová a detská psychológia, ale v súvislosti so školou aj výchovné poradenstvo a poradenstvo pre voľbu povolania. Psychológia pracuje s rôznymi testami a skúškami, ktoré dovoľujú diagnostikovať rôzne psychické dispozície alebo handicapy sprevádzajúce proces socializácie.

Sociológia výchovy okrem iného poukazuje na skutočnosť, že výchova nepôsobí len na psychologicky chápanú osobnosť vychovávaného, ale aj na sociálne vzťahy. Výchovu preto chápe ako *sociálny proces*, ktorý sa zameriava na realizáciu dvoch cieľov:

- 1) nahradenie skupinových antagonizmov úsilím o spoluprácu
- 2) podnietenie a stabilizácia tvorivých schopností, ktoré existujú v každej osobe.

Súčasná sociológia rozpracúva v súvislosti s výchovou a vzdelávaním problematiku *vedenia* (*knowledge*). Tvrdí, že naše vedomosti (vedenie ako celok) sú ako také do veľkej miery vykonštruované v existujúcich sociálnych kontextoch a tieto konštrukcie reality prijímame ako realitu samotnú. Komunikácia medzi ľuďmi vytvára sociálne javy, ktoré sa osamostatňujú a spoluvytvárajú spoločenskú realitu (prakticky sa tento jav dá ilustrovať na „formátoch“ televíznych programov typu Superstar alebo Big-Brother).

Literatúra:

Havlík, R., Kořa, J.: Sociologie výchovy a školy. Portál, Praha 2002.

Velký sociologický slovník. Karolinum, Praha 1996.

2. Výchova a vzdelávanie v sociálnom systéme spoločnosti

(celospoločenský kontext)

PhDr. Ľ. Mistríková, PhD.

Socializácia – proces vzniku a vývinu osobnosti vo vzájomnej závislosti od spoločensky sprostredkovaného sociálneho a materiálneho okolia. Podstatné pri tom je, ako sa človek stáva subjektom schopným spoločenského konania. Socializácia prebieha:

- a) v sociálnom priestore (konkrétna rodina, bydlisko, škola...)
- b) odohráva sa v čase – v štruktúrovanom „životnom poli“ (čas jedinca, čas rodiny – rodinné cykly, čas školskej dochádzky...)

Fázy socializácie:

Dojča	0 - 1. rok života	Príchod do rodiny
Obdobie raného detstva	2. - 4. rok života	Návšteva materskej školy
Detstvo	5.-12. rok života	Obdobie povinnej školskej dochádzky
Mladosť (vek mladistvých)	13.-? rok života	Pohlavné dospievanie, opustenie základnej školy, nástup do učenia, začiatky štúdií
Dospelosť (vek dospelosti)	? - 65. rok života	Nástup do zamestnania, zakladanie vlastnej domácnosti, výchova vlastných detí
Staroba (včasná a neskorá)	65. - ? rok života	Prechod do dôchodku, ukončenie pravidelnej zárobkovej činnosti

Socializácia prebieha prostredníctvom komponentov, ktoré nazývame aj *socializačné činitele*, v štyroch najdôležitejších rovinách:

Spoločnosť ako celok	Štruktúry: ekonomická, politická, kultúrna, etnická (národná)
Inštitúcie	Pracovisko, masmédiá, školy, univerzity, armáda, cirkev
Interakcie a činnosti	Vzťahy rodiča – dieťa, štýl školského vyučovania, komunikácia medzi rovesníkmi, priateľmi, príbuznými
Subjekt	Skúsenostné vzory, postoje, vedomosti a poznatky, emocionálne štruktúry, kognitívne schopnosti a pod.

Sociabilizácia – fáza socializačného procesu, v ktorej sa kladú základy socializácie, dôvery v svet, základy družnosti, spoločenskosti, sociálnej participácie, bez ktorých by proces socializácie nemohol začať.

Druhy socializácie:

Anticipačná socializácia – osvojovanie si noriem, hodnôt a vzorov správania skupiny, ktorej členom sa jednotlivec chce stať, do ktorej chce patriť, t.j. referenčnej skupiny. Uľahčuje vzostupnú mobilitu ľudí.

Primárna socializácia – rozvoj jazyka, učenie sa sebakontroly a kognitívnym zručnostiam, základným sociálnym rolám, internalizácia morálnych štandardov.

Sekundárna socializácia – neskoršie socializačné procesy v povolani, kultúre a pod.

Technologický pokrok, výchova a vzdelávanie

- súvislosť technologických zmien so štruktúrou povolani (profesií) – rozvoj priemyslu sa stal modelom pre diferenciaciu školskej prípravy
- príprava na profesiu – hlavný cieľ vzdelávania
- stieranie hraníc medzi prípravou na život a na povolanie
- s vývojom technológií – požiadavka flexibility a celoživotnej adaptácie (schopnosti trvalého vzdelávania)
- menší dôraz na jednoduché praktické odovzdávanie poznatkov a zručností
- A. Toffler (1992) – ľudia sa v budúcnosti budú zaoberať najmä intelektuálnymi, tvorivými úlohami, menej rutinnými (to je úloha strojov)

Ekonomické súvislosti výchovy a vzdelávania

- ekonomika sa premieta do vzdelávania cez trh – ponuka a dopyt po pracovnej sile rôznej kvalifikácie (tzv. primárny a sekundárny trh práce)

- problémy zamestnanosti (a jej dôsledky) – patria k najvýznamnejším sociálno-politickým problémom
- dopad ekonomiky na rozhodovanie o ďalšej študijnej dráhe absolventov ZŠ, SŠ
- náklady a efekty vzdelávania (pre študentov, rodičov, spoločnosť) – zvažovanie efektívnosti investícií do vzdelania
- zdroje financovania vzdelávacieho systému (štát, regióny, nadácie, sponzori, prípadne rodičia)

Politické súvislosti výchovy a vzdelávania

- rozvoj školstva podľa ideologických a politických hľadísk – napr. otázky podielu výdavkov z verejného rozpočtu, postavenie súkromných škôl, význam vzdelania pre jedinca a spoločnosť, dostupnosť vzdelania...
- vzťah medzi školstvom a cirkvami
- posilňovanie kontroly školstva zo strany štátu (výchova lojálnych občanov, potreba vojrovej prípravy...) – tzv. skryté kurikulum
- otázky „alternatívneho“ vzdelávania v porovnaní so štandardným školským („informačná revolúcia“, internet, CD, DVD)
- otázky vzdelanostného minima, adekvátnej gramotnosti

Kultúrny systém a výchova a vzdelávanie

- funkcia kultúry – formovanie jedinca ako sociálnej bytosti
- kultúra zahŕňa – normy, hodnoty, zvyky, vieru, umenie, právo, symboly, jazyk, formy komunikácie, technológie...
- obsahy kultúry sa medzigeneračne odovzdávajú (súčasť socializácie)
- normy a hodnoty vedú k výchovným cieľom
- kultúra ako sociálna kontrola (dodržiavanie noriem...)
- reálny svet hodnôt – ako socializačné prostredie detí, mládeže, dospelých (+ životné aspirácie)

Informácie o „svete hodnôt“ poskytujú výskumy hodnotových orientácií (napr. EVS: Výskum európskych hodnôt, 2008. www.sasd.sav.sk). V slovenskom výskume Ľ. Sejšovej (2008) sa vzdelanie v rebríčku životných hodnôt 18 – 26 ročných v SR umiestnilo na 4. mieste (1. láska, 2. zdravie, 3. rodina, 4. vzdelanie, 5. mať dobrého životného partnera, 6. múdrosť, 7. mier, 8. dobro atď. – fyzická krása a štíhla postava boli na spodných priečkach rebríčka 18 hodnôt)¹.

Demografický vývoj, výchova a vzdelávanie

- demografické charakteristiky a procesy – pôrodnosť, úmrtnosť, stredná dĺžka života, veková štruktúra obyvateľstva...
- demografické trendy – klesajúca pôrodnosť, klesajúca úmrtnosť, rastúca stredná dĺžka života, klesajúca sobášnosť, rastúca rozvodovosť a podiel detí narodených mimo manželstva...
- zmeny v rodine – nižší počet detí, nižší podiel viacgeneračného súžitia, rôzne formy rodinného súžitia...

Dôsledky pre školstvo – počet tried, učiteľov, existencia školy, správanie detí, rastúci vplyv vrstovníkov a médií...

¹ In: Mistrík, E., Sejšová, Ľ.: Dobrý život a kult tela, Bratislava 2008

Zhrnutie:

Najvýznamnejšie súvislosti výchovy:

- Technologický vývoj + potreby zmien v štruktúre prípravy na profesie
- Ekonomická situácia + zmeny trhu práce (vykonávajú tlak na školskú politiku), problém zdrojov financovania
- Politické a ideologické princípy (verejný rozpočet, postavenie súkromných škôl, prístupnosť vzdelávania)
- Informačné technológie – paralelný vzdelávací systém?
- Charakter kultúry – výchovné ciele, obsah a formy socializačných procesov

Ďalšie súvislosti rozvoja výchovy:

- Demografický vývoj (pôrodnosť, úmrtnosť, počet detí v rodine...)
- Rozvoj urbanizácie (rast miest, ich anonymita, sociálno - deviantné javy...)
- Rozvoj národov, výchova k vlastenectvu, multikultúrnosti
- Vývoj sociálnej štruktúry, sociálnych skupín, vrstiev a ich vedomie...
- Vývoj spoločensko - politických prúdov a ideológií (konzervativizmus, liberalizmus, socializmus...)

Literatúra:

Havlík, R., Kořa, J.: Sociologie výchovy a školy. Portál, Praha 2002.

Ondrejko, P.: Socializácia v sociológii výchovy. Veda, Bratislava 2004.

3. Rovnosť prístupu ku vzdelaniu ako sociologický problém

(sociálna diferenciacia prístupu ku vzdelaniu)

PhD. E. Mistríková, PhD.

Sociálna nerovnosť² je stav, keď členovia spoločnosti nemajú rovnaký prístup a neparticipujú rovnako na sociálnych zdrojoch. V každej spoločnosti sú sociálne zdroje obmedzené, t.j. všetkým členom spoločnosti nemôže pripadnúť rovnaký, dostatočne veľký podiel.

Hlavnými (spoločensky rozhodujúcimi) zdrojmi sú materiálne bohatstvo, moc a prestíž. V spoločnostiach vznikajú inštitucionalizované spôsoby vytvárania a rozdeľovania týchto zdrojov – systém (vnútorné spoločenské usporiadanie), akým sa tieto zdroje nerovnomerne rozdeľujú.

Sociálne skupiny sú v rámci sociálnej štruktúry „odstupňované“ podľa toho, ako sa podieľajú na využívaní zdrojov (majetok, moc a prestíž). Takéto rozdelenie spoločnosti na hierarchické kategórie sa nazýva **sociálna stratifikácia**.

Existujú rôzne typy stratifikačných systémov (otrokársky, kastovnícky, stavovský a triedny). Nerovnomerne neznamená nespravodlivo. Môže ísť práve naopak o spravodlivosť na základe zásluh. Prípadne o solidaritu na základe potrieb.

Stratifikačné systémy:

1. **Otrokársky systém:** je to extrémna forma sociálnej nerovnosti jednotlivcov alebo

---

² Podľa: Mgr. L. Diener

sociálnych skupín, v ktorej sú otroci vlastníctvom iných osôb. V histórii mal tento systém rôzne podoby. V aténskom mestskom štáte otroci vykonávali aj funkcie úradníkov, filozofov a pod. V USA boli čierni otroci len robotníkmi na plantážach, remeselníkmi a sluhami.

V otrokárskom systéme existujú dve triedy – otrokári a otroci. Druhí sú majetkom prvých a vykonávajú pre nich bezplatne a bezpodmienečne všetky práce. Sú tovarom, ktorý možno kúpiť, predať, speňažiť alebo prenajať.

V otrokárskom systéme však existuje možnosť sociálnej mobility, lebo slobodní občania sa môžu stať otrokmi, napríklad vojnoví zajatci a dlžníci a naopak, otroci sa môžu alebo ich môžu vykúpiť z otroctva. Tento stratifikačný systém bol možný v podmienkach primitívneho stupňa výroby čo bolo typické pre starovek alebo v podmienkach, kedy bolo potrebné veľké množstvo pracovnej sily (otroctvo na juhu USA).

2. **Kastovnícky systém:** rozšírený medzi hinduistami na indickom subkontinente.

Predstavuje zložitú sústavu nábožensky podmieneného rozdelenia spoločnosti na hierarchicky usporiadané vrstvy – kasty. Sociálny styk kást, ich postavenie, práva a povinnosti sú prísne nábožensky regulované, mobilita osôb medzi kastami je takmer vylúčená. Najvyššou kastou sú brahmani, nižšími sú kšatrijovia, vajšijovia a šúdrovia.

Pre tento stratifikačný systém je typické, že sú jednotlivci natrvalo umiestnení na určitej sociálnej úrovni na základe zdedeného sociálneho statusu. Členovia kasty musia prísne dodržiavať spôsob života, miesto bydliska, ale aj voľbu svojho povolania. Sobáše im je dovolené uzatvárať len medzi predstaviteľmi svojej kasty. Kastovnícky systém je typický pre hinduistickú časť Indie. Je potrebné taktiež povedať, že črty charakteristické pre kastovnícky systém – dedičná špecializácia činnosti týchto skupín, neprípustnosť kontaktov s ostatnými vrstvami, prísne vyčlenenie jednotlivých vrstiev a skupín – sa môžu vyskytnúť v rozličných spoločnostiach., napr. v správaní určitých profesionálnych skupín (umelci, vojaci, lekári, právnici a pod.), pre ktoré je typický odstup od iných profesií, odlišujú sa svojším životným štýlom, manželstvá uzatvárajú medzi sebou atď. Zvláštnosťou je to, že na rozdiel od indického kastovníckeho systému sa zakladajú nie na náboženstve, ale na svetských doktrínach a ideológiách, a preto nie sú tak dôsledne teoreticky prepracované a ani v praxi dôsledne dodržiavané.

3. **Stavovský systém:** charakteristický pre európsku feudálnu spoločnosť. Tento systém poznal istú mieru mobility – príslušníci nižších stavov mohli byť povýšení do šľachtického stavu. Je spájaný s feudálnou spoločnosťou a podľa historikov vznikol v X. storočí, kedy sa vo väčšine európskych krajín zrútila ústredná kráľovská moc.

V stavovskom systéme dominantnou osobou bol šľachtic, zemepán, vlastník veľkostatku. V stavovských systémoch najpočetnejšiu skupinu obyvateľov tvorili roľníci (poddaní), ktorí právne patrili svojmu pánovi. Boli povinní pracovať na seba, aj na svojho pána a jeho družinu. Medzi podanými a zemepánmi existovali lénne, vazalské vzťahy, podobne ako medzi kráľom a zemepánom. Na vrchole stavovského stratifikačného systému stal kráľ. Okrem neho pre európsky feudálny systém boli typické tri základné spoločenské skupiny – stavy: duchovenstvo, šľachta a poddaní obyvatelia miest a dedín, pričom každý stav mal svoje funkcie a poslanie.

4. **Triedny systém:** typický pre moderné priemyselné spoločnosti s trhovou ekonomikou. Spočíva na občianskej a politickej rovnosti ľudí garantovanej (nie vždy dôsledne) štátom. Je založený na ekonomických rozdieloch medzi sociálnymi skupinami a jednotlivcami. Tento

systém poskytuje značnú mieru mobility a nadobúdanie ekonomického, politického a iného postavenia v spoločnosti.

Rozvrstvenie ľudí na základe toho, čo môžu ponúknuť na trhu (kapitál, pôdu, pracovnú silu). Príjem členov jednotlivých tried je daný trhom, ich postavenie a prestíž závisia od výšky ich príjmu.

Je to otvorený stratifikačný systém, založený predovšetkým na ekonomických rozdieloch medzi jednotlivcami a sociálnymi skupinami a na ich nerovnom prístupe k hlavným sociálnym zdrojom - k bohatstvu, moci, prestíži. Tento stratifikačný systém umožňuje veľkú individuálnu sociálnu mobilitu, dovoľuje získavať rôzne stratifikačné pozície. Na rozdiel od stavov či kást, sociálne triedy spoločnosť nijako nevymedzuje. Nie sú tu určené žiadne kritériá, na základe ktorých by sa ľudia zaraďovali do sociálnych tried. Čo sa týka používania pojmu spoločenská trieda, tak najprv ho začali používať historici, ekonómovia a až potom sa ním začala zaoberať sociológia.

Weber zdôrazňoval rozdiel medzi triedou a stavom (stand), v dnešnej terminológii sociálnym statusom či statusovou skupinou. Zatiaľ čo triedy sú podľa Webera sociálne kategórie, ktoré sa odvodzujú, respektíve vytvárajú na základe postavenia na trhu, na základe trhovej situácie rôznych ľudí, stavy sú spoločenská, teda reálne sociálne skupiny vytvorené na základe princípu spotreby tovarov a služieb, a sú reprezentované osobitnými štýlmi života.

V triednej stratifikácii nadobúda čoraz väčší význam pracovno – profesiové postavenie. Napríklad v USA a Veľkej Británii používajú ako základ stratifikácie spoločnosti sociálno – profesiovú stupnicu, ktorá sa skladá z nasledujúcich kategórií:

- A. Vyššie triedy (priemyselníci, riadiaci pracovníci)
- B. Stredné triedy (malí podnikatelia a profesia ako učiteľ alebo zdravotná sestra)
- C¹. Nižšie stredné triedy (bežní úradníci)
- C². Kvalifikovaní manuálni robotníci.

V tradičnej spoločnosti spoločenské postavenie záviselo hlavne od tradície a pôvodu. Spoločnosť bola rozdelená na kasty alebo stavy, a sociálna mobilita medzi nimi bola takmer vylúčená (išlo o zatvorené sociálne systémy). Vzdelanie bolo skôr privilegiom, potvrdením a symbolom už vopred určeného spoločenského postavenia.

Naopak v modernej spoločnosti je vzdelanie považované za jednej z hlavných kanálov sociálnej mobility. Pod **sociálnou mobilitou** rozumieme pohyb jednotlivcov, ale i celých sociálnych skupín v stratifikačnom systéme spoločnosti z jednej sociálnej pozície do druhej.

Existujú rôzne druhy sociálnej mobility:

- štruktúrna (ľudia postupujú na priečke pre dostatok voľných statusov)
- individuálna (vzájomná cirkulácia osôb medzi statusmi)
- vertikálna (posun medzi vrstvami stratifikácie)
- horizontálna (presuny v rámci jednej vrstvy)
- intergeneračná (rozdielny status rodičov a detí)
- intrageneračná (rozdielny status jedinca počas jeho života).

Spôsoby (cesty), ktorými sa uskutočňuje táto zmena, sa nazývajú **mobilitné kanály**. V moderných spoločnostiach je najvýznamnejším, resp. najpoužívanejším druhom mobility profesiová mobilita. Rozhodujúcim mobilitným kanálom je pritom vzdelanie.

Umiestnenie jednotlivca v sociálnej štruktúre závisí od dosiahnutého majetku, moci (vplyvu) a prestíže. Bohatstvo, moc a prestíž môžeme chápať aj ako tri dimenzie **sociálneho statusu**. Sociálny status je sociálna pozícia v skupine alebo v spoločnosti spojená s istými právami a povinnosťami. Medzi dosiahnutými úrovňami jednotlivých dimenzií sociálneho statusu môže existovať rôzna miera konzistencie. V prípade, že je medzi jednotlivými úrovňami nepomer, hovoríme o **statusovej inkonzistencii**.

Škola je mechanizmom SELEKCIE (určuje, kto zostane na nižších priečkach vzdelania a kto sa dostane ďalej) a ALOKÁCIE (umiestňuje na ďalšiu vzdelanostnú a profesnú dráhu). Vzdelanie je ukazovateľom STATUSU, ale zároveň i nástrojom, ako určitý status dosiahnuť, udržať si ho, eventuálne ho zvyšovať.

Autori **Davis a Moore** už v **40. rokoch 20. storočia** skúmali, aké faktory ovplyvňujú skutočnosť, že medzi rôznymi pozíciami v sociálnej štruktúre sú významné rozdiely, a prečo spoločnosť musí rôznymi odmenami (výškou platu, právami a inými hodnotami) motivovať ľudí k výkonu konkrétnych pozícií. Konštatujú, že tieto **odmeny závisia od:**

- a) funkčnej dôležitosti pozície. Funkčne najdôležitejšie sú nenahraditeľné pozície. Čím viac pozícií ovplyvňuje jedna pozícia, tým je funkčne dôležitejšia
- b) úrovne schopností či talentu potrebného na výkon určitých pozícií. Sem patrí aj čas potrebný na prípravu k výkonu danej pozície, ktorý často predstavuje práve odborná príprava.

Škola poskytuje jednotlivcom nielen poznatky a schopnosti potrebné k výkonu konkrétnych profesií, ale aj vstúpuje súvisiace normy (vzory správania), hodnoty a spoločenské aspirácie. Zároveň funguje ako filter (sito) pre životné dráhy jednotlivcov. Už samotný názov **klasifikácia** (známkovanie, hodnotenie výkonu) naznačuje, že ide o systém, ktorý je mechanizmom selekcie. Aspekt dedičstva (prenos ekonomického kapitálu medzi generáciami) a disproportčné oceňovanie rôznych profesií síce nemožno opomenúť, no rovnako nemožno ignorovať silnú štatistickú súvislosť medzi dosiahnutým vzdelaním, stupňom zložitosti práce a dosiahnutou životnou úrovňou.

V posledných rokoch sme svedkami značného nárastu podielu ľudí s vyšším vzdelaním, resp. nárastu vzdelávacích možností. I naďalej však pretrváva fenomén **autoreprodukcie vzdelanostného statusu**, t.j. pravdepodobnosť dosiahnutia rovnakej (podobnej) úrovne vzdelania u detí ako u ich rodičov.

Bariéry v rovnosti prístupu ku vzdelávaniu (či už historické alebo súčasné) by sme mohli identifikovať nasledovne:

1. stavovské (vzdelanie len pre vyššie vrstvy, napr. šľachtu)
2. rodové (vzdelanie hlavne pre mužov, resp. rozlišovanie mužských a ženských profesií)
3. rasové a etnické (vzdelanie hlavne pre „bielych“)
4. sociálno-kultúrne (náboženské, jazykové, subkultúrne, hodnotové bariéry)
5. ekonomické (rozsah a zdroje financovania vzdelávania)
6. reprodukcia sociálnej štruktúry (prenos sociálneho a kultúrneho kapitálu rodiny)
7. regionálna dostupnosť a diferenciacia v úrovni vzdelávania
8. individuálne prekážky (napr. zdravotné postihnutie).

Napriek historickému zrovnoprávňovaniu prístupu ku vzdelaniu medzi mužmi a ženami niektoré, spravidla feministické, teórie konštatujú, že stereotypná deľba práce medzi pohlaviami pretrváva a je podmienená práve vzdelávacím systémom. Pozoruhodným je jav „sebanaplňujúceho sa proroctva“. V pedagogike má podobu tzv. *pygmalion effect*, kedy sa nevyslovený predpoklad, že sa žiak bude správať konkrétnym spôsobom, transformuje do rolového očakávania. V prípade, že sa žiak správa inak, ide o nenaplnenie jeho roly. Príkladom je očakávanie, že dievča bude dosahovať horšie výsledky v technickom predmete ako chlapec.

V **60. rokoch 20. storočia** sa objavila tzv. **teória deficitu** (*deficiency theory*), podľa ktorej genetické predispozície, vyplývajúce z príslušnosti ku konkrétnej rase či etniku, ovplyvňujú úspech detí v školách, a tým aj ich súvisiace neskoršie uplatnenie na trhu práce. Konkrétne sa predpokladal nižší intelekt detí z etnických menšín.

Všeobecný koncept intelektu ako kvocientu (IQ) bol však následne spochybnený, a to najmä vo svetle mnohosti podôb „inteligencie“ (praktická, hudobná, priestorová, emocionálna a pod.). Ukázalo sa, že testy IQ sú zamerané na matematické, symbolické a lingvistické schopnosti človeka, a často sú konštruované na kultúrnej báze majoritnej spoločnosti. Za etnickým rozdielom v skóre IQ teda stoja hlavne kultúrne a sociálne diferencie, ktoré zvyhodňujú príslušníkov „bielej strednej vrstvy“.

Rezonujúcim problémom v podmienkach SR zostáva prístup rómskeho etnika k vzdelávaniu. Ide o komplexný problém, kde vysoká nezamestnanosť, nízka kvalifikácia rodičov, jazyková bariéra, životný štýl, kultúrne návyky a slabá motivácia ku vzdelávaniu, ktorú v rodinách dostávajú rómske deti (nedocenenie hodnoty vzdelania pre neskoršie pracovné uplatnenie, slabá školská dochádzka) spolupôsobia s pretrvávajúcimi rasovými predsudkami majoritnej spoločnosti voči potenciálu Rómov.

Vzdelávacie šance jednotlivcov sú diferencované aj na základe príslušnosti k sociálnej vrstve či triede. V **70. rokoch 20. storočia** prišiel francúzsky sociológ **P. Bourdieu** s teóriou, že rôzne **sociálne triedy disponujú rôznym kultúrnym kapitálom**, ktorý sa prenáša z generácie na generáciu.

K reprodukcii nerovnosti pritom silne prispieva práve vzdelávací systém, ktorý zvyhodňuje deti z rodín s vhodným kultúrnym kapitálom. Deti z takého rodinného prostredia, ktoré zabezpečí dobré podmienky pre ich štúdium, dosahujú vyšší výkon, získavajú vyššie vzdelanie, vďaka ktorému nie len dosahujú vyšší príjem v práci (ekonomický kapitál), ale nadobúdajú aj symbolickú dominanciu v interakciách s druhými ľuďmi, ktorá im umožňuje získavať a ľahšie udržiavať i sociálny kapitál (vplyvné vzťahy).

Vzájomná koexistencia a súčinnosť týchto kapitálov umožňuje zvýšiť, resp. udržať sociálny status jednotlivca, resp. rodiny. Systém vzdelávania je svojím jazykom, normami a hodnotami adaptovaný na majoritnú kultúru strednej spoločenskej vrstvy. Príslušníci nižších vrstiev (napr. robotníci) a etnických minorít (napr. Rómovia) tak prežívajú v škole čosi ako stret kultúr. Motivácia k prijatiu toho, čo škola „ponúka“ je v prípade týchto jednotlivcov nižšia. Súčasťou kultúrneho kapitálu sú aj komunikačné schopnosti a komplexnosť slovnej zásoby (rozvinutosť tzv. *jazykového kódu*), ktorá ovplyvňuje rozvoj abstraktného myslenia detí. Tzv. **diferenčná teória** kriticky konštatuje, že škola je inštitúciou strednej vrstvy, ktorá kladie požiadavky tak, že neumožňuje deťom z nižších vrstiev využívať ich skúsenosti. Triedna

diferencia sa, podľa tejto teórie, reprodukuje prostredníctvom odlišnej symboliky, ktorú využívajú pri komunikácii tieto sociálne skupiny.

Okrem rozdielov v kultúrnom kapitále rodín, vstupujú do rozdielnosti v šanciach detí na dosiahnutie vyššieho vzdelania aj ekonomické možnosti rodiny, a to nielen vo forme priamych nákladov (školné poplatky, knihy, učebný materiál a pomôcky), ale aj v zmysle možností a ochoty rodiny investovať do dlhodobého vzdelávania detí a ekonomicky tak zaťažiť domácnosť. Pre množstvo rodín je ekonomickou prioritou skorý nástup dieťaťa na trh práce (napr. už po skončení strednej školy) s čím súvisí i samotný výber typu (strednej) školy, pričom predĺženie štúdia predstavuje pre rodinu (domácnosť) ekonomický luxus, ktorý si nemôže dovoliť.

Spoločným znakom hlavných teoretických konceptov z tejto oblasti bádania je, že konštatujú **prepojenie (sociologickú súvislosť) medzi oblasťou výchovy a vzdelávania a spoločenskou nerovnosťou**. Líšia sa však v spôsobe interpretácie tejto súvislosti.

- **Teórie meritokracie** (funkcionalisti) tvrdia, že prístup k vyššiemu vzdelaniu a statusu závisí od schopností a výkonu (aktivity človeka), pričom askriptívne charakteristiky (pôvod človeka) sú menej významné, prípadne až zanedbateľné

Funkcionalisti pri výchove a vzdelávaní vyzdvihujú prenos hodnôt, kultúry, sociálnej integrity, sociálnej kontroly, poriadku, monitoring a identifikáciu rôznych ľudských schopností, ktorá následne slúži na ich rozmiestnenie do sociálnej štruktúry. Vzdelávací systém je tak nástrojom zabezpečenia funkčnosti spoločenského systému a jeho rovnováhy.

- **Teórie „skrytého kurikula“** (= systém učenia, výučby) tvrdia, že školský vzdelávací systém implicitne (skryto, nepriamo, neformálne) reprodukuje sociálne nerovnosti. Rovné šance na vzdelanie podľa týchto teórií nie sú reálne.

Efekt socializačného procesu je skôr ako osvojenie si učiva podľa oficiálneho kurikula vyvolávaný dlhoročným nácvikom správania sa v podmienkach, ktoré na žiaka kladie škola ako inštitúcia.

Úlohou školy ako inštitúcie je vychovávať deti ako konformných občanov kapitalistickej spoločnosti. Poukazuje sa práve na tento skrytý socializačný účinok školy ako inštitúcie. V procese vyučovania sa mladý človek skryte pripravuje na podriadenie sa, na konformný život v konkurenčnom prostredí.

Ako uvádzajú Potsman a Weingartner (1971) vo svojej práci, tak medzi veľmi pravdepodobné správy, ktoré sa žiaci dozvedia prostredníctvom skrytých osnov môže patriť, že:

- pasívne prijímanie je žiadanejšia reakcia než aktívna a konštruktívna kritika;
- objavovanie nového nie je v možnostiach študentov, ani v ich kompetenciách;
- cieľom vzdelávania je zbieranie a memorovanie nesúvisiacich faktov;
- je nutné dôverovať hlasu autority a ceniť si ho viac ako vlastný úsudok;
- vždy je možné nájsť jedinu a jednoznačnú správnu odpoveď

- **Teórie triednej podmienenosti** (konfliktualisti) tvrdia, že kritériá prístupu k vzdelávaniu sú určované triednymi vzťahmi spoločnosti.

Školské osnovy a systém vzdelávania sú nastavené tak, aby reprodukovali sociálnu nerovnosť (úspešných škola orientuje k ďalšiemu výkonu a zisku; neúspešným berie odvalu súťažiť a disciplinuje ich). Nerovný prístup k vzdelaniu a systém vzdelávania je tak vlastne nástrojom na udržiavanie, legitimizáciu a reprodukciu existujúceho systému sociálnych nerovností:

- Učiteľ učí, žiaci sú učením.
  - Učiteľ vie všetko, žiaci nevedia nič.
  - Učiteľ premýšľa, žiaci sú objektom tohto premýšľania.
  - Učiteľ hovorí, žiaci ochotne počúvajú.
  - Učiteľ vyberá, žiaci sa tomu podriaďujú.
  - Učiteľ vykonáva činnosť, žiaci majú ilúziu vlastnej činnosti.
  - Učiteľ vyberá obsah programu, žiaci sa prispôsobujú,
  - Učiteľ je subjektom procesu učenia, žiaci sú objektom.
- **Teórie nerovnosti vyplývajúcej z kultúry, jazyka a komunikácie**, teórie symbolického interakcionizmu (kultúrny a symbolický kapitál).

Deti z dominujúcich vrstiev získavajú v rodine taký kultúrny kapitál, ktorý môžu relatívne ľahko transformovať v školskú úspešnosť. Pokiaľ sa pozrieme na druhú stranu, deti pochádzajúce z nižších sociálnych vrstiev majú problémy sa v tejto kultúre orientovať, a preto v školskej súťaži zlyhávajú, alebo sa do nej ani nehlásia. Tieto deti sú postupne vo vzdelanostnej dráhe eliminované, a to podľa Bourdieua niekoľkými spôsobmi:

- Vyradovaním seba samých (žiak prispôsobí svoje aspirácie svojim šanciam a dospeje k názoru, že je zbytočné sa namáhať).
- Predvýberom (žiaci s nižším statusom kultúrneho kapitálu sú hodnotení rovnako ako tí s výrazne kultúrne privilegovaným stavom kultúrneho kapitálu, bez ohľadu na ich handicap).
- Vypovedaním (žiaci s nižšou úrovňou kultúrneho kapitálu sú presúvaní na menej výhodné pozície – študijné obory, školy...).
- Vylúčením (žiak už ďalej nepokračuje v školskej dochádzke).

Niekoľko znevýhodnení, s ktorými sa musia žiaci vyrovnávať v škole:

- V školách sa požaduje, aby deti komunikovali takým spôsobom, ktorému všetci porozumejú. Tie deti, ktoré sú zvyknuté používať obmedzený kód, nie sú dost' dobre schopné uplatniť svoje skúsenosti z prostredia školy a transformovať ich do rozvinutého kódu. Ich rozprávanie a písaný prejav sa učiteľom a spolužiakom zo strednej vrstvy javí ako nekompletný, neadekvátny a nezrozumiteľný
- Jazyková bariéra medzi deťmi z robotníckej vrstvy a učiteľmi môže vyvolávať nedorozumenie. Učelia, ktorí sú zvyknutí presne verbalizovať svoje postoje a pocity, môžu dôjsť k záveru, že deti, ktoré toho schopné nie sú, sú chladné a necitlivé. Pokiaľ dieťa v rozhovore s učiteľom používa obmedzený kód, pretože ten je pre neho prirodzený, môže sa to učiteľom javiť ako drzosť alebo agresivita, pretože v strednej vrstve je reštriktívny kód vymedzený iba pre použitie medzi vrstovníkmi v bežnom styku.
- Zatiaľ čo pre deti zo strednej vrstvy reprezentuje škola v podstate pokračovanie a rozvíjanie skúsenosti z rodiny, deti z nižších vrstiev sa musia v škole vyrovnávať s množstvom odlišností nielen v jazykovej oblasti, ale napríklad v uplatňovanej disciplíne a

v charaktere medziľudských vzťahov. To spôsobuje, že sa tieto deti nielen učia nové veci, ale množstvo svojich skúseností musia preformulovať a učiť sa ich znova, prevychovávať sa.

Literatúra:

Giddens, A.: Sociologie. Argo, Praha 2005.

Havlík, R.: Sociologie výchovy a školy. Portál, Praha 2002.

Sopóci J., Sociálne inštitúcie a sociálna zmena. UK, Bratislava 2000.

Sopóci, J., Búzik, B.: Teórie sociálnej stratifikácie a mobility. UK, Bratislava 1999.

4. Etapy ľudského života a socializácia, socializácia na VŠ

PhDr. L. Mistríková, PhD.

Etapy života predstavujú jednotlivé časti **životného cyklu** ľudského života, tvoria prirodzený sled po sebe idúcich období života. Etapy života majú prirodzený biologický základ: narodenie, detstvo, mladosť, dospelosť, starnutie, smrť.

Biologické charakteristiky človeka sú univerzálne, naproti tomu ľudia sú individuálne odlišní. Etapy života majú univerzálny charakter, ale majú odlišný obsah, prebiehajú iným spôsobom v rôznych historických obdobiach, napr. v stredoveku, 19. storočí a v súčasnosti.

Hranice etáp života sú determinované biologicky, psychicky a spoločensky, z každej z týchto determinácií vyplývajú určité odlišnosti. *Spoločenská determinácia* zahŕňa ekonomické, právne a sociologické hľadiská. Ekonomické hľadisko – vstup do ekonomickej aktivity a jej ukončenie. Právne hľadisko – spôsobilosť na právne úkony a zodpovednosť. Sociologické hľadisko – realizovanie očakávaných sociálnych rol, pôsobenie v sociálnych inštitúciách.

Základné etapy života: detstvo, mladosť, dospelosť, dôchodcovský vek, starecký vek, dlhovekosť (detailnú kategorizáciu životných etáp uvádzajú Havlík, Koťa, 2002, na str. 48). Detstvo a mladosť sú najdôležitejším obdobím socializácie, socializácia však prebieha aj v neskorších etapách života.

1. Detstvo – prvá socializačná fáza. Vnútoraná etapizácia a základné charakteristiky vývinových etáp detstva:

Ranná socializácia (starostlivosť o dieťa), význam emocionálneho putá s matkou, depriváčny syndróm zanedbávaných detí.

Predškolský vek – charakteristika psychosociálneho vývoja dieťaťa. Socializačný vplyv predškolského zariadenia a skupiny vrstovníkov.

Vstup do školy ako kontakt s vplyvnou socializačnou inštitúciou. Roviny socializácie:

- výchovno-vzdelávací vplyv učiteľa
- kontakt s formálnou spoločenskou organizáciou (s neosobnou autoritou, hierarchiou vzťahov a formálne vymedzenou rolou žiaka)
- egalitárne (rovnocenné) prostredie vrstovníkov a učenie sa samostatnému presadeniu v rovnocenných sociálnych vzťahoch.

Špecifiká socializácie v období detstva – jednosmernosť, osvojovanie si návykov (vzorov správania), poznávanie sveta dospelých, základné mechanizmy. Nápodobňovanie a sociálne učenie.

2. Mladosť – druhá socializačná fáza, v ktorej prebieha proces personalizácie a individualizácie („Ja“), dotváranie individuálnej jedinečnej osobnosti. Je to obdobie vrastania do sveta dospelých, keď prebieha príprava na roly dospelých. Socializačný vplyv: selektovaný a kriticky prehodnocovaný – charakteristickým javom sú medzigeneračné konflikty, emancipácia od rodiny a zmena referenčnej skupiny – spravidla dominuje vrstovnícka skupina. Dôsledkom je formovanie vlastného sociálneho priestoru, snaha odlíšiť sa od predchádzajúcej referenčnej skupiny, formovanie vlastného životného štýlu, subkultúry mladých.

Mladosť je historicky sformovaná etapa. Existuje vnútorná rozpornosť mladosti (človek je už dospelý, ale ešte nie je samostatný), kombinácia bezstarostnej slobody s ohraničeným súborom povinností. Ericson (aj Alan) označil túto etapu ako *obdobie moratória* – právo na experiment.

Mladým sa priznáva právo na *experimentovanie* v oblastiach:

- *profesionálnej*; charakteristiky vstupu do profesiového života v súčasnosti, diferencovanosť jeho foriem; problémy handicapu mladých na trhu práce, nezamestnanosť a mladí ľudia, subkultúry nezamestnaných

- *partnerskej a sexuálnej*; zmeny rodinného správania, spôsobov vstupu do partnerstva, foriem partnerského života – zvyšovanie počtu partnerstiev (voľného spoluzitia), odkladanie rodičovstva, diferenciacia životných volieb, samostatne žijúci rodičia (singles), fenomén postadolescencie atď.

- *zmeny sveta*; rebelantstvo mládeže, sociálne hnutia, subkultúry, delikvencia, atď.

(poznámka: informácie o mládeži v SR, o ich názoroch, postojoch, hodnotách a pod. poskytujú napr. www-stránka: vyskummladeze.sk)

3. Dospelosť a staroba – základné sociálne roly dospelého: rola pracovníka, rola partnera a rodiča, rola občana. Odlišnosť životných etáp muža a ženy. Socializácia je permanentná, v dospelosti a starobe má najčastejšie podobu adaptácie na životné podmienky alebo resocializácie.

Proces socializácie na vysokej škole (VŠ – ako špecifické prostredie pre socializáciu)

Socializácia na VŠ ako habituálne vzdelávanie (habitus VŠ študentov – celok vzorov správania, charakteristík skupín, spôsobov uvažovania a vyjadrovania...).

Prostredie socializácie na VŠ (VŠ veda, výchova a vzdelávanie, rovesnícka skupina, subkultúra, riadenie a správa na VŠ).

Stratégie a orientácie štúdia na VŠ – typy študentov, typy študijných stratégií atď. (Ondrejko, 1997, VI. kapitola, str. 139).

Literatúra:

Kövérová, Š.: Sociológia životného cyklu. OZ Sociálna práca, Bratislava 2003.

Alan, J.: Etapy života očima sociologie. Praha, 1989.

Ondrejko, P.: Socializácia mládeže ako východisková kategória sociológie výchovy a sociológie, Bratislava 1997.

5. Funkcie a kurikulum školy

PhDr. E. Mistríková, PhD.

Hlavné funkcie školy (ako súbor modelových direktív) – sú výsledkom sociálneho modelovania a idealizácií, ktoré majú umožniť orientáciu v zložitej spoločenskej realite v určitej historickej dobe. V súčasnosti rozlišujeme tieto funkcie: výchovná, vzdelávacia, kvalifikačná, integračná, selektívna.

Špeciálne funkcie školy – ochranná, resocializačná. (*Havlík, Koťa, 2002, 6. kapitola, str. 95*)

Výchovná a vzdelávacia funkcia

Výchovná – socializácia žiaka pre určitý typ spoločnosti (prenos kultúrnych vzorov správania, hodnôt z generácie na generáciu + formovanie osobných vlastností...)

Vzdelávacia – osvojovanie rôznych obsahov kultúry, poznatkov (jazyk, veda, umenie...), nadobudnutie schopnosti žiaka prejsť od vzdelávania k samovzdelávaniu

Kvalifikačná a integračná funkcia

Kvalifikačná – nadobudnutie schopností pre výkon zamestnaní, profesií (konflikt medzi všeobecným vzdelaním a praktickou schopnosťou vykonávať zamestnanie)

Integračná – schopnosť komunikovať s inými členmi skupiny, spoločnosti (rešpektovanie odlišností ľudí, rozvoj občianskych návykov, aktívny postoj k životu, sebadisciplína...)

Selektívna funkcia a procesy alokácie

Selektívna funkcia – výber jednotlivcov pre rôzne okruhy činností, umožňovanie ďalšej kariéry

Alokácia – umiestňovanie jednotlivcov do systému sociálnej stratifikácie na základe oceňovania študijných výsledkov (vysvedčenia, diplomy), škola vo funkcii „sita“ ovplyvňuje prístup k zamestnaniam, k príjmom, k prestíži...

Ochranná a resocializačná funkcia

Ochranná – ochrana dôverných informácií o žiakoch, ochrana pred sociálno-patologickými vplyvmi, všeobecne ochrana mladistvých – zakotvená v zákonoch

Resocializačná – je hlavnou náplňou špeciálnych školských zariadení vo väzniciach pre mladistvých, v nemocniciach a napr. aj vybraných ZŠ pre neplnoletých vrahov, zlodejov a pod.

Kurikulum školy

– súhrnné označenie pre obsahy vzdelávania – program výučby, plánované i neplánované učenie v škole, obsah a metódy vzdelávacích aktivít, spolu s cieľmi a dosiahnutými výsledkami. Kurikulá sa vyvíjajú od stredoveku – vtedy ich tvorilo 7 slobodných umení (1. trivium: gramatika rétorika, logika, 2. kvadrivium: aritmetika, geometria, astronómia, hudba) (*Havlík, Koťa, 2002, 7. kapitola, str. 105*)

Súčasné kurikulá sa vyznačujú dôrazom na:

- rozvoj základných zručností v komunikácii, jazykových výrazoch, písaní, čítaní a porozumení textu, v počítaní a meraní
- rozvoj kapacity myslenia, tvorby úsudkov a vlastných názorov, rozvoj rozlišovacích schopností, zvedavosti z poznávania

- osvojovanie morálneho kódexu a noriem sociálneho správania
- formovanie zmyslu pre zodpovednosť za vlastný rozvoj
- začleňovanie aktivít žiaka vnútri kurikula do ucelených školských programov
- vytváranie „ciest“ zo školy do vonkajšieho sveta (rozširovanie možností pracovných, kultúrnych)
- vytvorenie základov celoživotného vzdelávania
- ovládnutie nových informačných a komunikačných technológií
- zavádzanie nových disciplín – orientácia na všeobecné otázky sveta (mierová, ekologická, globálna, multikultúrna, rodinná výchova a pod.)

Druhy kurikul:

Predmetovo zamerané kurikulá – sú vytvorené usporiadaním rôznych teoretických predmetov výučby (európska tradícia).

- predpoklad – medzi predmetmi (jazyk, matematika, zemepis, fyzika, biológia) existujú isté podobnosti a zvládnutie jedných uľahčuje štúdium druhých
- kritika týchto kurikul upozorňuje, že reálny svet nie je rozdelený do vydelených oblastí (podľa teoretických disciplín) a rozdeľovanie obsahov vedie k fragmentovanému mysleniu

Široko koncipované kurikulá – kombinujú dva alebo viac tradičných predmetov do zjednotených oblastí, tém – snaha o prekonanie teoreticko-predmetového prístupu.

- problémom je kvalifikované zabezpečenie interdisciplinarít
- kurikulá zodpovedajúce potrebám demokratickej spoločnosti – majú rozvíjať schopnosti žiakov udržiavať a rozširovať spoločenské programy a ciele
- európsky koncipované kurikulá sa pokúšajú prekonať hranice medzi tradičnými národnými kurikulami (európska maturita, mobility VŠ študentov...)

Skryté kurikulum – pôsobenie sociálno-psychologických, sociologických parametrov učebných situácií, javy, interakcie a aktivity žiakov aj mimo vyučovania (pri mimoškolských aktivitách – nácvik spolupráce, súťaživosti, ale aj šikanovanie). Pôsobenie popri obsahu výučby. Vštepovaním rešpektu k školskému poriadku učiteľa pripravujú žiaka aj k uznávaniu mocenských pomerov v spoločnosti, k akceptovaniu štruktúry hierarchizovaných vzťahov a deľby práce.

Kurikulá verejných škôl versus **kurikulá veľkých organizácií**

Niektoré veľké organizácie len v obmedzenej miere uznávajú kurikulá verejných škôl a koncipujú vlastné kurikulá – pre svojich zamestnancov, pre svojich členov a pod.

Napríklad:

- veľké obchodné a poisťovacie spoločnosti (ekonomická oblasť)
- cirkvi (náboženská oblasť)
- banky (finančná oblasť)
- vládne inštitúcie a pod.

Literatúra:

Havlík, R., Kořa, J.: Sociologie výchovy a školy. Portál, Praha 2002.

6. Škola ako sociálny organizmus

PhDr. E. Mistríková, PhD.

Škola a spoločnosť

- grécky pôvod slova „škola“ – SCHOLE (= „prázdeň“, voľná chvíľa, voľný čas – nie práca, ale vzdelávanie slobodných občanov v antike)
- vnímanie školy cez spomienky na školu, problém preťaženia žiakov, resp. zvýšenia nárokov na žiakov – aj v súvislosti s rozvojom spoločnosti (industrializácia, rozvoj techniky, vedeckého poznania)
- škola ako socializačná inštitúcia – socializácia v škole prostredníctvom poriadku (sústavy pravidiel)

Definícia školy:

= spoločenstvo vzájomne interagujúcich jednotlivcov, pravidelne sa schádzajúcich na určený čas za účelom výchovy a vzdelávania. Škola ako celok predstavuje sociálny organizmus s vlastným sociálnym životom, vytvára si vnútorné pravidlá fungovania a medziľudského spolužitia. Činnosť školy si vyžaduje – sústredenie, disciplínu, systematické konanie všetkých jej členov a primeraný odstup od vonkajšieho sveta a zároveň kontakt s ním (nie „čínsky múr“).

Charakteristiky školy:

- definovateľná a relatívne stabilná populácia
- trvalé vytváranie a vedomé formovanie jasne definovaných funkčných sociálnych štruktúr (vymedzené a povolené formy medziosobných interakcií)
- vytváranie vnútorných poriadkov – pre potreby výučby, a s vplyvom na formovanie spolužitia
- vytváranie ucelených sietí sociálnych vzťahov
- ovplyvňovanie postojov, myslenia, emócií jej členov
- formovanie špecifickej kultúry konania, charakteristické návyky, rituály
- vnútorné fungovanie školského zariadenia, ako účelovo orientovanej organizácie – na princípoch podriadenosti (subordinácie) v rámci určitých pravidiel – od toho odvodené pozitívne a negatívne sankcie (autokratický princíp)
- autorita nadriadeného voči podriadenému, učiteľa voči žiakovi – spôsoby uplatňovania autority
- škola ako priestor pre socializáciu – ako nástroj sociálnej integrácie a vštepovanie cností, v rámci kurikula i mimo neho (skryté kurikulum).

Diferenciácia škôl podľa stupňov a zamerania

Školy sú orientované na vzdelávanie určitých skupín – vekových, sociálnych a záujmových skupín. Rozlišujeme:

- základné (elementárne), stredné (sekundárne, terciárne), vysoké školy + predškolský stupeň, postgraduálne štúdiá, celoživotné vzdelávanie (napr. UTV na UK)
- súkromné školy, „elitné školy“ (mýtus elitných škôl)
- štátne, alternatívne a súkromné školy

Vybrané problémy, okruhy – Havlík, Kot'a:

- Politická terminológia a autorita učiteľov (str. 130)
- Nároky na žiakov a rozklad školského poriadku (str. 133)
- Kritika modernej školy (str. 134)
- Parazitné vzdelávacie inštitúcie (str. 135)

- Ochrana a regulácia vývoja detí a mládeže (str. 141)
- Skrátene príbehy a idealizácie (str. 144)
- Škola ako múzeum ľudských cností (str. 146)
- Faktor „x“ a celospoločenská klíma (str. 147)
- Škola a verejnosť (str. 148)

7. Profesia učiteľa

(postavenie a rola učiteľa v spoločnosti)

PhDr. L. Mistríková, PhD.

Charakteristika profesie učiteľa – intelektualizovaná profesia, so značnou autonómiou pri výkone profesie a s rozsiahlymi kompetenciami. Avšak podmienky činnosti učiteľa a realizácia tejto činnosti podliehajú sociálnej kontrole.

Pod názvom učiteľ sa skrýva celá paleta povolání – od materských škôl až po vysoké, ktoré sú rôzne predmetovo rozdelené, v rôznych prostrediach (veľkomestských, mestských, vidieckych). Pri skúmaní profesie učiteľa sa **sociológovia zaoberajú nasledovnými témami:**

- Učiteľ a sekundárna socializácia (nadväznosť na primárnu socializáciu v rodine, sekundárna socializácia je inštitucionalizovaná, vyznačuje sa nižšou mierou emocionálnych vzťahov, rola učiteľa je vymedzená inštitúciou, nemožno prekročiť hranice v komunikácii so žiakmi)
- Miesto učiteľa v sociálnej štruktúre (odvodené od jeho pôsobenia v školskom systéme, zaradovanie medzi „riadiacu triedu“ a do skupiny duševných pracovníkov)
- Prestíž povolania učiteľa (umiestnenie učiteľa VŠ a SŠ väčšinou v prvej desiatke povolání podľa verejnej mienky, objektívne sa posudzuje podľa zložitosti práce a psychickej náročnosti)
- Mýtus o strate prestíže učiteľského povolania (Havlík, Koťa, str. 155)
- Rola učiteľa – konflikt rol (konflikt vyplýva z rozporu požiadaviek vonkajšieho sveta, str. 161)
- Profesionalizácia učiteľov.

Odlíšne sociálne postavenie majú učitelia (prípadne lektori, tréneri, poradcovia, *coachovia*), ktorí pôsobia v špecializovaných alebo ekonomických organizáciách a súkromných spoločnostiach. Verejné školstvo ako celok je rezortom s najvyšším počtom vysokoškolsky vzdelaných ľudí. Na celom svete pracuje cca 30 miliónov učiteľov. Na Slovensku pracuje v rezorte školstva cca 162 tisíc osôb.

V súčasnej sociálnej štruktúre existuje veľké množstvo povolání, ktoré kladú vysoké nároky na vzdelanie a dlhodobo poskytujú vyššie alebo vysoké príjmy. Keď sa na postavenie učiteľa v spoločnosti pozeráme historicky, pozorujeme „rozpustenie“ sociálno-ekonomickej výnimočnosti povolania učiteľa vo veľkom množstve povolání s podobným sociálno-ekonomickým postavením, ktoré sú v súčasnej spoločnosti. Problém postavenia učiteľa sa tak niekedy redukuje na porovnávanie ich príjmov s príjmami iných vysokoškolsky vzdelaných zamestnancov (spomenúť treba aj otázku straty autority učiteľa, niekedy s vyústením do útokov na učiteľa zo strany žiakov).

Hlavné problémy učiteľstva (Havlík, Koťa, str. 157 – 160)

- odmeňovanie učiteľov (výška plátov v SR – na úrovni priemerného platu v celoštátnom meradle)
- feminizácia v školstve (niekedy chápaná ako faktor poklesu prestíže učiteľstva)
- odchody učiteľov z rezortu školstva (ukazovateľ krízového stavu nesprávnej politiky štátu)
- odklon absolventov pedagogických smerov od učiteľskej dráhy
- starnutie učiteľov
- rastúci počet nekvalifikovaných učiteľov
- vysoký dopyt po odborníkoch s VŠ vzdelaním a univerzálnymi znalosťami

Konflikt rol učiteľa a ich segmentácia

(segmentácia – rozdelenie na časti, prvky)

Pojem rola slúži na opis vzťahov medzi jedincom a jeho okolím. Ku každej spoločenskej pozícii sa vzťahuje príslušná **rola** definovaná ako súbor očakávaného a spoločensky normovaného správania. Konanie, ktoré je v súlade s rolou okolie odmeňuje, kým konanie proti očakávaniam je vystavené negatívnym sankciám. S profesiou učiteľa sa trvale spájajú odlišné druhy očakávaní, očakávania sú rozporuplné. Iné očakávajú nadriadené orgány, iné očakávajú rodičia a iné žiaci (vznikajú segmenty rol). Prílišné vyhovovanie očakávaniam niektorej z týchto skupín znamená, že učiteľ sa musí dostať do konfliktu s inou skupinou. Okrem toho existuje množstvo ďalších vplyvov na rolu učiteľa – cirkvi, vlastná rodina, atď.

Literatúra:

Havlík, R., Koťa, J.: Sociologie výchovy a školy. Portál, Praha 2002..

8. Rodina a demografický vývoj

Mgr. L. Eckerová

Rodina = sociálna skupina (základná sociálna jednotka spoločnosti) zložená z dvoch alebo viacerých osôb žijúcich spolu v jednej domácnosti, ktoré sú spojené manželskými, pokrvnými alebo adopčnými zväzkami.

TYPOLÓGIE RODINY

Sociológia rodiny rozlišuje typy rodiny na základe niekoľkých kritérií: *1. Forma usporiadania rodiny 2. Vzor autority v rodine 3. Odvodzovanie pôvodu potomkov*

1. podľa formy usporiadania rodiny

- *nukleárna rodina* – rodinné vzťahy založené na vzťahoch manželov a ich potomkov, pričom pokrvní príbuzní sú druhoradí; členovia rodiny opúšťajú rodinu, z ktorej pochádzajú- orientačnú rodinu a zakladajú si svoju vlastnú- prokreačnú rodinu, tento typ rodiny je typický pre moderné vyspelé spoločnosti
- *rozšírená rodina* – základom rodinných vzťahov sú pokrvní príbuzní, partneri ustanovení manželským zväzkom sú druhoradí; typické pre tradičné spoločnosti s rodovým alebo kmeňovým usporiadaním.

2. podľa vzoru autority v rodine

- *patriarchálna rodina* – moc je výlučne, alebo prevažne v rukách muža/mužov
- *matriarchálna rodina* – moc je výlučne, alebo prevažne v rukách ženy/žien
- *egalitárna rodina* – moc v rodine je rozdelená rovnomerne medzi mužom a ženou

3. podľa odvodzovania pôvodu potomstva a dedičských práv

- *patrilinéárny pôvod* – pri určovaní pôvodu sa vychádza iba z rodiny otca
- *matrilinéárny pôvod* – vychádza sa iba z rodiny matky
- *bilaterálny pôvod* – vychádza sa z otcovej i matkinej rodiny

4. podľa vzťahu rodiny k jednotlivcovi

- *orientačná rodina* – tá, z ktorej jednotlivec pochádza
- *prokreačná (reprodukčná) rodina* – tá, ktorú si jedinec zakladá po osamostatnení sa

4 ZÁKLADNÉ FUNKCIE RODINY

Biologická a reprodukčná funkcia³

- Kedysi bolo manželstvo jediným spoločensky akceptovaným priestorom pre plodenie detí a jediným priestorom, v ktorom sa prejavy sexuality považovali za legitímne => manželská rodina.

- Zmenu priniesli 60. roky, kedy bola vynájdená antikoncepčná pilulka (u nás zmeny až po 1989). Tá umožnila ľuďom úplne novým spôsobom narábať so svojou sexualitou. Pohlavný styk bol zbavený následkov v podobe nechceného tehotenstva, oddelili sa prejavy sexuality od plodenia detí, čím sa zároveň oddelila aj sexualita od manželského života (už nebolo potrebné vstupovať do manželstva, aby ľudia mohli mať medzi sebou sexuálny vzťah). Postupne bola legitimizovaná aj samotná predmanželská sexualita, čím bola zavŕšená posledná etapa tzv. sexuálnej revolúcie.

- Dôsledkom týchto premien je zvyšovanie priemerného sobášneho veku pri vstupe do prvého manželstva, rastúci počet detí narodených mimo manželstva, pokles pôrodnosti, klesajúci počet detí v rodinách, plánovane bezdetné manželstvá, zvyšovanie pôrodného veku pri pôrode prvého dieťaťa, rastúca početnosť ľudí žijúcich v nezosobášenom spoluzití atď.

- Pokles pôrodnosti v kontexte biologicko-reprodukčnej funkcie rodiny sa zvykne vysvetľovať ako nedostatočné plnenie tejto funkcie.

- Zníženie počtu detí v rodinách má za následok, že deti majú menej súrodencov, nezriedka sa stretávame aj s rodinami jedináčikov. To môže vplývať aj na charakter procesu socializácie v rodine.

Pre jedináčikov a prvorodených býva typický perfekcionizmus, mávajú sklon chápať život ako boj alebo skúšku. Rodičia im obvykle venujú množstvo času a zvláštnu pozornosť, často na nich kladú väčšie nároky než na prípadne neskoršie narodených. vzbudili v nich rešpekt k rodičovskému vzoru a ochotu ich nasledovať. prvorodený často chápe príchod ďalšieho dieťaťa ako "zosadenie z trónu". Starší má tendenciu viesť mladšieho, stáva sa "nositeľom rodinných noriem a hodnôt", mladší nasleduje, je tu však aj tendencia k súpereniu, zvlášť ak je medzi nimi menší vekový rozdiel. Súperenie je častejšie medzi chlapcami, existuje však aj u dievčat. Pri zmiešaných súrodeneckých pároch staršia sestra dopĺňa "materské" pečovateľské úlohy, ak je starším brat, je pre setru významnou orientačnou osobou. Deľba práce, súperenie aj spojenectvo súrodencov sú významným socializačným faktorom.

Emocionálna funkcia

- Táto funkcia rodiny nebola v minulosti na poprednom mieste. Manželstvá boli uzatvárané na základe ekonomických preferencií, výber partnera bol v rukách rodičov. Predpokladalo sa, že vzájomná náklonnosť medzi manželmi sa vyvinie až časom.

- Dnes sa do partnerského vzťahu a do manželstva vstupuje z lásky, dôraz sa kladie na osobné vzťahy a ich kvalitu, vzťah vzniká vzájomnou slobodnou voľbou partnerov. Napriek tomu podvedome pôsobia aj iné faktory, podobné tým z minulosti (blízkosť prostredia, z ktorého

---

³ Podľa: Mgr. G. Tydlitátová

mladí ľudia pochádzajú, identické náboženské vyznanie, príslušnosť k rovnakej sociálno-ekonomickej vrstve).

- Význam emočného základu rodiny bol posilnený aj viacerými udalosťami (zákaz detskej práce, zavedenie povinnej školskej dochádzky, uplatňovanie právnej ochrany detí a mládeže a pod.) => z „malého dospelého“ (čo najskôr zapojeného do bežných povinností v domácnosti) sa stal objekt ochrany, starostlivosti a lásky, začala sa zdôrazňovať kvalita rodinného zázemia.

- Dôležitou sa stáva aj tvorba domova. Pracovné aktivity človeka sa začali viac sústreďovať mimo domu, nastalo striktné oddelenie súkromného a verejného priestoru. Dôležitým sa stal pocit domova, do ktorého sa človek môže vrátiť, v ktorom sa môže odreagovať a kde nachádza oporu v ostatných členoch rodiny.

Ekonomická funkcia

- Ruka v ruke s vyzdvihovaním emocionálnej funkcie rodiny postupne klesá jej ekonomická funkcia, ktorá dlho patrila k najvýznamnejším.

- Rodina bola v minulosti sebestačnou hospodáriacou jednotkou, ktorá si vlastnou produkciou na rodinnom hospodárstve dokázala zabezpečiť všetko potrebné. Deti sa od útleho veku zapájali do domácich prác a podieľali sa na chode hospodárstva, vychovávané a socializované boli prostredníctvom pracovných aktivít.

- Priemyselná revolúcia a technologický pokrok znamenali likvidáciu rodinných hospodárstiev. Práca sa sústreďuje mimo domu, do tovární, rodiny sa presúvajú do miest a nie sú viac schopné vykonávať všetky činnosti, ktoré ich predtým robili sebestačnými – rodina vykonáva stále menej produktívnych činností.

Socializačná a výchovná funkcia

- Rodičia sa snažia v rámci procesu socializácie odovzdať dieťaťu istý hodnotový systém. Medzi jednotlivými kultúrami sa tieto hodnotové systémy líšia. V súčasnosti sa však aj v rámci jednej spoločnosti vyskytuje viacero, neraz aj protikladných hodnotových systémov. To môže rodičov zneisťovať v ich rodičovskom pôsobení a spochybňovať ich rodičovskú autonómiu.

- I. Možný (2006) rozlišuje 4 typy rodičovskej autonómie v závislosti od toho, aké hodnoty a akým spôsobom sa rozhodnú deťom vstúpiť (typológiu citujú aj Havlík a Koťa, 2002):

- *Tradičná koncepcia* – právo a povinnosť rodičov odovzdávať deťom svoj hodnotový systém, pričom k tomu môžu používať prostriedky podľa svojho uváženia a zároveň môžu brániť dieťaťu v poznávaní iných hodnôt, ktoré rodičia neakceptujú.
- *Demokratická koncepcia* – na rozdiel od tradičnej koncepcie dieťaťu nie sú hodnoty vnucované, ale je o nich presvedčované v diskusii a na to, aby ich vyznávalo, musí byť o nich presvedčené natolko, že ich prijme za svoje vlastné (interiorizuje ich).
- *Umiernená liberálna koncepcia* – rodičia majú právo snažiť sa dieťaťu odovzdať svoj hodnotový systém, no v primeranom veku by mu zároveň mali umožniť, aby sa oboznámilo aj s odlišnými hodnotovými systémami.
- *Dôsledne liberálna koncepcia* – rodičia ponechávajú na dieťati, aké hodnoty si vyberie, pričom sa snažia, aby jeho voľba nebola ničím obmedzovaná.

- Jednotlivé koncepcie predstavujú ideálne typy, ktoré sa v čistej podobe takmer nevyskytujú. Navyše sa môžu obmieňať aj v rámci jednej rodiny podľa aktuálnej situácie či podľa veku a mentálnej zrelosti dieťaťa.

- V rámci socializačno-výchovnej funkcie rodiny existuje úzke prepojenie so **školou**. Škola prevzala významnú časť vzdelávacích úloh rodiny, čiastočne však plní aj funkciu socializačnú i výchovnú – t.j. nielen pripravuje na budúce povolanie, ale aj dieťa ďalej kultivuje, vedie k disciplíne, môže suplovať niektoré funkcie rodiny, pokiaľ je rodina nefunkčná, atď.

- Škola sa stala neoddeliteľnou zložkou životného štýlu rodiny, organizuje jej čas (na základe rozvrhu hodín, prázdnin, skúškových období), vstupuje do hodnotového systému rodiny. Školské úspechy dieťaťa sa stávajú centrom záujmu v rodine. Školské úspechy dieťaťa sa stávajú jednou zo základných hodnôt rodiny, dokonca nezriedka patria aj merítku jej úspešnosti. Získanie vzdelania a "diplomu" sú vnímané ako prostriedok udržania sociálneho statusu v rodine či medzigeneračnej sociálnej mobility.

- **Stúpajúca rozvodovosť** môže mať vplyv na charakter socializácie v rodine. Objavujú sa diskusie o možných vplyvoch rozvodu na dieťa z hľadiska jeho ďalšieho vývoja a kvality jeho budúcich partnerských vzťahov. Celkovo rastie počet detí, ktoré zažili rozvod svojich rodičov. Jedným z dôsledkov tejto skúsenosti je legitimizácia rozvodu a prechod od jeho vnímania ako "deviácie" k "normálnemu spôsobu riešenia" manželských konfliktov. Deti rozvedených rodičov neskôr častejšie hodnotia nižšie manželský zväzok alebo majú väčšiu tendenciu sa rozvádzať. Táto problematika sa však nedá posudzovať paušálne, do veľkej miery závisí aj od toho, v akej atmosfére prebehne rozvod, nakoľko je doň dieťa vtiahnuté, v akom veku ho zažije a pod. Dôležité je tiež, ako vyzerá porozvodová komunikácia rodičov.

- Zdôrazňuje sa, aby dieťa nestratilo kontakt s rodičom, ktorému nebolo zverené do výchovy (spravidla ide o otca, keďže vo väčšine prípadov je dieťa pridelené do výhradnej starostlivosti matky). Za týmto účelom je u nás od 1.7. 2010 platná nová právna úprava porozvodovej starostlivosti o dieťa, ktorá umožňuje dieťa zveriť aj do striedavej starostlivosti oboch rodičov.

- Rodina však môže byť nefunkčná a neplniť si dostatočne svoju socializačnú funkciu bez ohľadu na to, či je úplná (s oboma rodičmi) alebo neúplná (jednorodičovská), a to vtedy, ak sa objavujú problémy typu: prílišná zameranosť rodičov na kariéru a nedostatočné venovanie sa dieťaťu, citový chlad, prítomnosť početných rodinných konfliktov a zaťažovanie dieťaťa do nich, ekonomické problémy, zanedbávanie, týranie či zneužívanie dieťaťa.

ZMENY V RODINNOM SPRÁVANÍ

Rodina	Tradičná	Moderná	Postmoderná
Štruktúra	široká, viacgeneračná	nukleárna, manželská	variabilná, individualizovaná
Základný kapitál	ekonomický	ekonomický, sociálny, kultúrny	sociálny, kultúrny
Legitimizácia	sex, deti	deti	nelegitimizuje
Roly	komplementárne, hierarchizované	segregované, komplemenárne	individualizované
Funkcie	univerzálne	pečovateľské, statusotvorné, citové	citové
Autorita	otec	otec - matka, funkčne segregované	individualizovaná, slabá

Procesy a posuny, ktoré môžeme v rodine pozorovať, je možné zhrnúť ako:

- *nuklearizácia rodinného správania* – znižovanie počtu členov rodiny, vymiznutie viacgeneračného spolužitia;
- *vertikálne rozširovanie a horizontálne zužovanie rodiny* – na jednej strane existencia viacerých generácií v jednom období (dôsledok predlžovania ľudského veku), na druhej strane menší počet detí v rodinách;
- *demokratizácia rodinných vzťahov* – premena tradičných, patriarchálnych rodinných vzťahov, charakteristických gendrovými a generačnými rozdielmi na vzťahy rovnoprávne, egalitárne;
- *individualizácia rodinných vzťahov* – vzťahy, ktoré sú dané najmä na základe pôvodu človeka, sú nahrádzané vzťahmi, ktoré sú vytvárané slobodnou voľbou a výberom jednotlivca
- *dynamizácia rodiny* – rodina sa stáva otvorenejšou a prístupnejšou zmenám, ako aj adaptabilnejšou na tieto zmeny;
- *pluralizácia rodinných štruktúr a foriem* – utváranie čoraz komplikovanejšej a širšej palety rodinných vzťahov, formovanie väčšieho počtu rodinných štruktúr riadiacich sa novými vzormi správania.

Zmeny, ktoré sprevádzajú súčasnú rodinu, je možné kategorizovať nasledovne:

- **vonkajšie** – zmeny vonkajšej, formálnej stránky rodiny, tak ako ich môžeme pozorovať navonok najmä vďaka dostupným demografickým a štatistickým dátam (veľkosť rodín, demografické procesy v rodine)

- **vnútorné** – zmeny vnútornej, obsahovej stránky rodiny, ktoré nemôžeme pozorovať navonok (zmeny noriem a hodnôt, zmeny v partnerskom správaní, posuny v obsahu rol matky, otca i dieťaťa, zmeny v delbe rol v rodine)

Oba typy zmien (vonkajšie aj vnútorné) majú vplyv na charakter a obsahovú náplň funkcií rodiny, ako aj na spôsob ich vykonávania.

DEMOGRAFIA

- je spoločenská veda zaoberajúca sa štúdiom reprodukcie ľudských populácií, jej predmetom sú všetky udalosti a procesy, ktoré s reprodukciou ľudských populácií súvisia.

Kvantifikáciou demografických udalostí a procesov sa zaoberá **demografická štatistika**.

Systém demografickej štatistiky v SR ktorého základom je spracovanie demografických udalostí v mesačnej periodicite vo vyčerpávajúcom zisťovaní celej populácie, pravidelne sa opakujúce sčítania obyvateľstva a doplnkové zisťovania u obyvateľstva (mikrocenzý), zabezpečuje rozhodujúci podiel informácií o obyvateľstve ako celku, o jeho priestorovom rozmiestnení, stave, štruktúrach, ako aj charakteristikách v konkrétnom časovom období.

Základné demografické pojmy vo vzťahu k rodine

Demografická štruktúra: zloženie obyvateľstva podľa určitých charakteristík najčastejšie podľa biologických, ekonomických a kultúrnych znakov, v užšom zmysle zloženie obyvateľstva podľa pohlavia a veku.

Rodinný stav: dôležitý sociálny, právny, štatistický a demografický indikátor, ktorý diferencuje obyvateľstvo podľa väzby na rodinu a manželstvo.

Sobášnosť (hrubá miera sobášnosti): počet sobášov v danom roku na 1000 obyvateľov (počet obyvateľov k 1.6. daného roku). V roku 2014 - 4,9.

Rozvodovosť (hrubá miera rozvodovosti): počet rozvodov v danom roku na 1000 obyvateľov stredného stavu. V roku 2014 - 1,9 / na 100 sobášov 39,3.

Pôrodnosť (hrubá miera pôrodnosti): počet živonarodených detí v danom roku na 1000 obyvateľov stredného stavu. V roku 2014 - 10,2.

Potratosť (hrubá miera potratovosti): počet potratov v danom roku na 1000 obyvateľov stredného stavu. V roku 2014 - 2,9.

Niektoré zmeny v tabuľkách:

Vývoj prirodzeného prírastku (- úbytku) na Slovensku v období rokov 2001 až 2010

ROK	PRIRODZENÝ PRÍRASTOK
2001	-841
2002	-691
2003	-517
2004	1895
2005	955
2006	603
2007	568
2008	4196
2009	8304
2010	6965
2011	8910
2012	3098
2013	2734
2014	3687

Priemerný vek prvorodičiek na Slovensku v päťročných intervaloch od roku 1985

	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Priemerný vek prvorodičiek	22,76	22,67	22,71	23,93	25,66	27,31	27,66

Priemerný vek mužov a žien pri prvom sobáši

	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014
muži	24,41	24,48	24,89	26,61	28,57	29,88	31,01
ženy	22,37	22,24	22,54	23,99	25,84	27,32	28,42

Živonarodení mimo manželstva (absolútne počty a % zo všetkých narodených)

Rok	Počet živonarodených mimo manželstva	% zo všetkých živonarodených
1950	5 370	5,4
1960	4 127	4,7
1970	5 005	6,2
1980	5 450	5,7
1990	6 085	7,6
2000	10 132	18,3
2002	11 047	20,1
2004	13 403	24,8
2006	14 888	27,5
2008	17 391	30,2
2010	19 912	33,0
2012	19 632	35,4
2014	21 431	38,9

Literatúra:

Havlík, R. – Kořa, J.: Sociologie výchovy a školy. Kapitola č. 4: Rodina, výchova a vzdělávání. Portál. Praha 2002. s. 67-79.

Možný, I.: Rodina a společnost. SLON. Praha 2006.

Stav a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku 2010. ŠÚ SR. Bratislava 2011.

Dostupné na internete: Štatistický úrad SR.

<<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=17312>>

Tydlitátová, G.: Pluralizácia rodinných foriem na Slovensku ako predmet demografickej analýzy v regionálnej optike. In: Sociológia, ročník 43, č. 1/2011. s. 28-56

9. Subkultúry mládeže

Mgr. H. Dragulová

Kultúra = v najširšom význame: všetko čím sa človek odlišuje od zvierat, špecifická ľudská sféra reality (odlišnosť od sveta prírody) => špecifický ľudský spôsob organizácie, uskutočňovania a rozvoja činnosti – objektivizovaný v ne/materiálnych výsledkoch ľudskej činnosti.

- nejednoznačnosť definície pojmu => kultúra v širšom význame = všetky výtvary ľudskej činnosti vs. užšie chápanie kultúry = rôzne druhy umenia

- synonymum pojmu civilizácia => označenie procesu ľudskej kultivácie zdokonaľovania a pokroku spoločnosti = je to však axiologické – sociológia používa nehodnotiaci prístup ku kultúre => uvažuje o množstve sociokultúrnych systémov = špecifická kultúra relatívne autonómnej, historicky utvorenej, vnútorne integrovanej spoločnosti (kultúra je viazaná na geografické miesto a populáciu)

- kultúra je zložená z určitých prvkov (môžu byť konzistentné – kultúra = integrovaný celok, príp. nekonzistentné (rozpor, nesúlad niektorých prvkov (napr. hodnotový rozpor)

- kultúra sa prejavuje v podobe (prvky kultúry):
  1. *materiálnych výtvorov ľudskej práce* (artefakty)
  2. *sociokultúrnych regulatívov ľudskeho správania v spoločnosti* (hodnoty, normy, kultúrne vzory, pravidlá správania a pod.)
  3. *ideí* (poznávacie a symbolické systémy, vierovyznania a ideológie)
  4. *sociálnych inštitúcií* (spôsoby správania a činnosti organizujúce ľudské správanie a život spoločnosti, napr. manželstvo, náboženstvo, vzdelávanie, výroba atď.)
- kultúra: materiálna (materiálne predmety utvorené ľudskou činnosťou (napr. umelecký obraz) vs. nemateriálna (ľudské produkty nemateriálnej podoby (napr. normy).

Rozmanitosť kultúr (dominantná kultúra vs. subkultúra a kontrakultúra)

- rozmanitosť kultúr = nielen medzi spoločnosťami, ale v rámci jednej spoločnosti => rôzne kultúrne vrstvy (sociálne skupiny s vlastnými normami, hodnotami, symbolmi a pod.) => existencia dominantnej kultúry a subkultúr.

- **dominantná kultúra**: kvantitatívne najviac rozšírená kultúra v určitom čase a priestore, kultúra stredných sociálnych vrstiev, nespochybňuje jestvujúcu úroveň kultúry a jej prvkov, nadväzuje na osvedčené kultúrne tradície

- **subkultúra**: súbor špecifických prvkov kultúry určitej skupiny (je tvorcom a nositeľom čiastkových hodnôt, noriem, symbolov, vzorcov správania a životných štýlov - ponúka alternatívu k dominantnej kultúre - snaha o odlišnosť) v rámci dominantnej kultúry - kultúra v menšine oproti dominantnej

- rozmanitosť subkultúr v súčasných spoločnostiach => komplexnejší a diferencovanejší sociálny systém = viac subkultúr

- subkultúra môže negovať niektoré prvky dominantnej kultúry, ale nie je od nej úplne odlišená (členovia subkultúry sa podieľajú na dominantnej kultúre a väčšinovom živote spoločnosti) => nie je tu konflikt

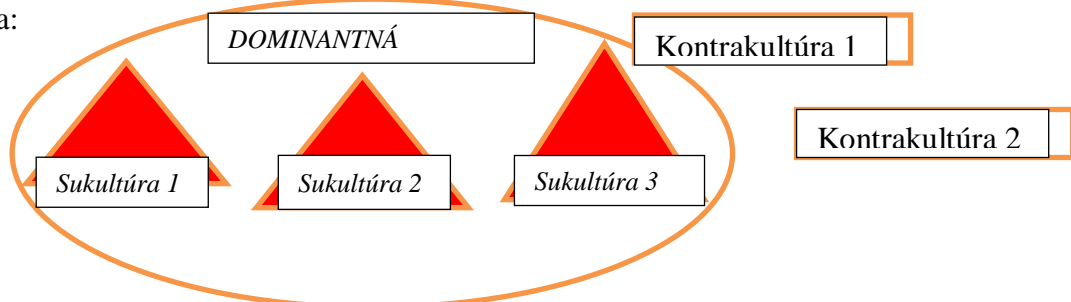
- niektoré sociálne skupiny vytvárajú a reprodukovujú hodnoty a normy v opozícii a rozpore s dominantnou kultúrou => **kontrakultúra** – kontrastný, opozičný typ kultúry k dominantnej a oficiálnej kultúre - vedomá kontradikcia, dobrovoľné vymedzenie voči dominantnej kultúre, radikálne odmietanie dominantnej kultúry (nielen odlišnosť), odcudzenie a sociálne vylúčenie zo strany majoritnej – vznik kontrakultúry = prostredie, kde je prítomná silná deprivácia a frustrácia => spoločensko-kultúrny systém pokladá za nepriateľský a obracia sa proti nemu.

- 2 typy kontrakultúry:

1. Marginálne kontrakultúry = príslušníci žijú na okraji spoločnosti, mnohokrát na hranici zákonnosti, či až za ňou => „vyrastajú“ na okraji spoločnosti v sociálne marginalizovanom prostredí (napr. v prostredí kriminálneho podsvetia).

2. Alternatívne kontrakultúry = zrodené z protestu, snahy realizovať sociálny, politický, umelecký, ekologický alebo iný program, ktorý nie je obsiahnutý v oficiálnej kultúre, viedol by k jej transformácii.

- grafické znázornenie vzťahov => dominantná kultúra, subkultúra a kontrakultúra a subkultúra:

Typy subkultúr

- subkultúry sú vytvárané okolo kľúčovej oblasti života (napr. profesné, voľnočasové aktivity)
- => rôzne formy subkultúr (napr. subkultúry učiteľské, hip-hopové)
- členenie subkultúr podľa rôznych kritérií:
- napr. *Cloward a Ohlin*: 3 typy subkultúr:
  - Kriminálna = racionálne orientované k dosahovaniu ekonomického zisku, napr. pouličná kriminalita
  - Konfliktná = násilné, agresívne aktivity
  - Úniková = retroaktívna

Charakteristiky subkultúry – špecifický životný štýl

- subkultúra sa vyznačuje špecifickými charakteristikami => dôležitá charakteristika = životný štýl
- špecifický životný štýl = súhrn aktívne presadzovaných životných foriem, definuje určité skupinu (symbol, znak) => štruktúrovaný súhrn životných zvykov, akceptovaných noriem, nachádzajúcich svoj výraz v interakcii, v hmotnom, vecnom prostredí, v priestorovom správaní a v celkovej štylizácii
- => zložky životného štýlu v 2. podobách: 1. Exogénne zložky (vonkajšie prejavy = štýl obliekania, spôsob riešenia určitých situácií, vzorce správania, symboly, špecifický jazyk (slang)) vs. 2. Endogénne zložky (hodnoty, normy, záujmy, motivácie, úroveň aspirácií a pod.)

- Najčastejšie **prvky životného štýlu** – 1. image (vzhľad), 2. vystupovanie (výraz tváre, štýl chôdze, postoj tela) a 3. argotom (špeciálna slovná zásoba)
- štýl umožňuje vymedziť hranice subkultúry navonok i dovnútra

Subkultúra mládeže

=> typický príklad subkultúry

- **subkultúra mládeže** = typ subkultúry, ktorá je viazaná na špecifický spôsob správania mládeže, na jej sklon k určitým hodnotovým preferenciám, akceptovaniu či zavrhovaniu určitých noriem, prejavujúca sa špecifickým životným štýlom
- ponúka možnosť diferenciacie od sveta dospelých (príp. príslušníkov inej subkultúry) = potreba byť „iný“ => trend kultúrneho a sociálneho osamostatňovania mládeže (dištancovanie sa od tradičného prostredia a príklon k neformálnym skupinám) => príslušnosť k subkultúre = forma úniku pred formálnym dozorom, reguláciou každodenného života
- ponúka tiež potešenie z rovnakosti, saturuje potrebu niekam patriť, poskytuje pocit silnej konformity a solidarity, pevnú hierarchiu a štrukturáciu vzťahov, striktné stanovené pravidlá a návody ako sa správne správať (potreba byť „in“)

Zmeny v subkultúrach mládeže:

- ✓ trend skrátenia dĺžky trvania subkultúr mládeže - jedna subkultúra je dominantná veľmi krátky čas, so silnou intenzitou vplyvu (v minulosti subkultúra záležitosťou jednej celej generácie)
- ✓ postmoderný mládežnícky štýl - obrovský „mix“ subkultúr => nie jedna subkultúra, mnoho subkultúr vzájomne koexistuje
- ✓ recyklácia subkultúr – subkultúry vychádzajú z rovnakých ideologických koreňov, využívajú podobné vyjadrovacie prostriedky, majú podobné hodnoty a regulátory správania, rovnakú módu atď. => ťažká odlišiteľnosť subkultúr tradičnými identifikačnými znakmi.

Typológia subkultúr mládeže

- rôzne navzájom odlišné subkultúry mládeže

=> typy subkultúr podľa rôznych kritérií:

- podľa vzniku: originálne a prenesené
- podľa vzťahu k násiliu: násilné a nenásilné
- podľa politickej angažovanosti: politické a nepolitické
- podľa jednotnosti subkultúry: jednotné alebo nejednotné

Teórie a výskumy subkultúr mládeže

3 významné sociologické smery skúmania subkultúr:

1. Chicagská škola

- v 30. rokoch 20. storočia ako prvá začala rozvíjať výskum subkultúr mládeže

- úzky záber = zameranie na výskum deviantných jedincov

Albert Cohen: teória delikventných subkultúr

- východisko: subkultúry sa formujú ako kolektívna reakcia na problémy prameniace zo sociálnych nerovnosti => spoločnosť nevie ponúknuť uspokojivé riešenie situácie pre sociálny pôvod (rozpor medzi rovnosťou prístupu a otvorenými možnosťami, ktoré deklaruje spoločnosť, a tým čo reálne majú možnosť dosiahnuť aké možnosti reálne chýbajú nemajetným vrstvám obyvateľstva) => človek nedokáže dosiahnuť žiaduci spoločenský status = frustrácia => vytvorenie skupín jednotlivcov s podobnými problémami, kde sa postupne vytvára homogénny normatívny systém (ospravedlňuje delikventné správanie)- odlišný od dominantnej kultúry => to čo im chýba si v prostredí gangu kompenzujú možnosťou získaním inak nedosiahnuteľného statusu (pochopenie a uznanie od ľudí v podobnej situácii)

2. Birminghamská škola – Centrum pre súčasné kultúrne štúdiá

- najvýznamnejšia inštitúcia zameraná na výskum mládeže koncom 60. rokov

- subkultúry mládeže = symbolický dôsledok štrukturálnych triednych problémov => prejav vzdoru, snaha odlíšiť sa od staršej generácie, mainstreamu

- venovali sa: jazyku, štýlu, imidžu, móde členov subkultúr, ich vzťahom k médiám, inštitúciám k iným subkultúram, menšinám, spoločenským triedam.

Dick Hebdige

- snaha pochopiť štýl britských mládežníckych subkultúr => zameriaval sa na určité artefakty reprezentujúce štýl členov subkultúr

- artefakty reprezentujúce štýl = komunikačné kanály, cez ktoré členovia subkultúr komunikujú vo vnútri skupiny i navonok => symboly (znaky) ako symbolické prostriedky identifikácie sa v rámci skupiny a odlišenia sa od masovej spoločnosti, štýl ako celok = správa subkultúry

- zameranie na vzťah k dominantnej kultúre=> subkultúry = narušitelia autoritatívnych kódov, cez ktoré je organizovaný a prežívaný sociálny život, pôsobia provokujúco.

3. Postsubkultúrne teórie subkulúr

- 90. roky => vznik a rozširovaním vplyvu masových módných trendov (jednotlivec skôr nositeľom módných trendov - nie členom subkultúry), množstva nových štýlov, syntéza a kombinácia pôvodných prvkov, premiešavanie subkultúr => problém definovania subkultúr => namiesto tradičných subkultúr hovoria o štýloch, scénach, kmeňoch či klubovej kultúre

- Muggleton => nový výraz „supermarket trhov“ = výber a miešanie často i protichodných prvkov subkultúr podľa ich atraktívnosti => subkultúra v postmodernej dobe = estetický kód

- rozpúšťanie hraníc medzi subkultúrami => dôsledok úpadku väčšinovej spoločnosti- subkultúry sa nemajú voči čomu vymedzovať
- potreba odlišenia= spoločenská požiadavka (nie vyjadrenie slobody) => v spoločnosti prevláda individuálne nad kolektívnym a odlišnosť nad konformitou.

Príklady mládežníckych subkultúr

Hippies

- heslá: mier, láska, nenásilie, voľnosť, spontánnosť
- citovej revolúcie: rovnosť, úprimnosť vo vzťahoch,
- hlavná politická téma: odmietnutie vojny vo Vietname, rasizmu a imperializmu
- nasledovatelia beat generation

Punková subkultúra

- snaha mestskej robotníckej a študentskej mládeže o autenticitu a prirodzenosť vo svojom prejave => predovšetkým v hudobnom vyjadrení, ale celkovo snaha o ponúknutie alternatívy voči mainstreamovej spoločnosti => punk = širší spoločenský jav
- punk = špecifický životný štýl a spôsob obliekania => v počiatkoch - snaha provokovať a vyjadriť pocit odcudzenia v stále zložitejšou a viac nepriateľskom svete => postupne punk = módný produkt

Subkultúra skinheads

- korene = predchádzajúce subkultúry - Teddy boys, mods a rockers
- nespokojní mladí muži pochádzajúci z robotníckej triedy
- postupne - veľká miera uniformity spojený s vonkajšími znakmi (vyholená hlava, topánky (zn. Martens), džínsy (Levis), kockovaná košeľa, bundy – bombery), charakteristické: kult mužnosti, patriotizmus, násilné správanie a konflikty s políciou
- rok 1969 = zlatá éra => úpadok v prvej polovici 70. rokov => návrat s nástupom punkovej éry (snaha odlišiť sa u časti priaznivcov punkovej hudby)

Literatúra:

Giddens, A.: Sociologie. Argo, Praha 2005.

Havlík, R.: Sociologie výchovy a školy. Portál, Praha 2002.

Smolík, J.: Subkultúry mládeže. Grada, Praha 2010.

10. Zásady sociologického skúmania

PhDr. E. Mistríková, PhD.

Dôvody poznania zásad sociologického skúmania:

a) vedieť sa zorientovať vo výsledkoch rozličných výskumov (ako im rozumieť, zistiť nakoľko sú vierohodné, ako korešpondujú s našou skúsenosťou a pod.)

b) vedieť zrealizovať vlastnú výskumnú sondu (resp. empirickými údajmi podloženú predstavu) o vybraných problémoch, napríklad o názoroch, záujmoch žiakov, o voľbe povolania, o uplatnení absolventov a pod.

Informácie o sociologickom skúmaní umožnia získať potrebné znalosti o jeho charaktere, priebehu, možnostiach (ako vyzerá, čo od neho žiadať, ako zvýšiť spoľahlivosť výsledkov). Sociologické skúmanie nie je náhodné, riadi sa určitými **pravidlami**, ktoré sú záväzné a zabezpečujú tomuto procesu odbornosť:

1. Sociologický výskum chápeme ako súčasť vedeckého poznávania (nie bežného, nevedeckého, riadiaceho sa len zdravým rozumom)

1.1 Uplatňovanie **zásad vedeckého poznávania**: 1. prienik z javového povrchu do podstaty problému, do jeho hlbších štruktúr, 2. jednota teórie a empirie v zmysle teoretického rozpracovania problému pred empirickým skúmaním, 3. otvorenosť vedeckého poznávania v zmysle nadväzovania na doterajšie poznanie a jeho obnovovanie.

1.2 Používanie základných **myšlienkových postupov**: analýza a syntéza, indukcia a dedukcia, abstrakcia a konkretizácia pri rozpracúvaní sociálneho problému a jeho príprave na empirické skúmanie. Tieto postupy používame nielen v prípravnej fáze výskumu, ale aj vo fáze spracovania a interpretácie získaných údajov.

2. Sociálne problémy môžeme skúmať na rôznych úrovniach (od všeobecného pohľadu ku konkrétnemu, od makrosociálneho pohľadu po mikrosociálny)

2.1 Spoločnosť ako celok (všeobecné zákonitosti spoločenského vývinu, skúmanie soc. štruktúry: ekonomická, politická, kultúrna a pod.)

2.2 Sociálne subsystemy, inštitúcie (pracoviská, školy, masmédiá, armáda, cirkev, rodina)

2.3 Správanie jednotlivcov a skupín, medziľudské vzťahy (vzťahy medzi rodičmi a deťmi, učiteľmi a žiakmi, postoje, vzory správania, komunikácia medzi rôznymi subjektmi)

Sociologický výskum je cieľavedome organizovaný a účelne vymedzený celok bádateľských úkonov (metodicky osobitne rozpracovaných). Ich cieľom je preskúmať vybraný výsek sociálnej skutočnosti s použitím empirického materiálu. Sociologický výskum sa vyznačuje systematickosťou, cielenosťou, plánovitosťou, prepracovanosťou. Je nástrojom, prostriedkom sociologického poznávania. Medzi základné výskumné otázky patria faktické otázky (čo – aký sociálny jav sa vyskytol), komparatívne (kde sa jav, sociálny problém vyskytol), vývojové (kedy sa jav vyskytol, prebiehal), teoretické (prečo sa jav vyskytol).

Výskumný postup väčšinou pozostáva z týchto základných krokov:

1. vymedzenie výskumného problému
2. štúdium literatúry
3. formulácia výskumných hypotéz
4. voľba metodiky výskumu (kroky 1 – 4 sú rozpracované vo výskumnom projekte)
5. zber empirických údajov
6. analýza zozbieraných údajov
7. formulácia záverov (Sopóci, Búzik, 1995).

Konkrétnejšie môžeme postup práce výskumníka vidieť aj ako *reťaz rozhodnutí*. Začína voľbou výskumného problému a formuláciou pojmového rámca, nasleduje výber skúmaného súboru (napr. skupiny respondentov) a výber metódy zberu dát. Usporiadanie týchto činností je zaznamenané v projekte výskumu, ktorý obsahuje aj časový, personálny a finančný plán. Po zbere dát v teréne nasleduje kontrola a čistenie dát pred zápisom do elektronickej podoby v PC, potom analýza, interpretácia a prezentácia výsledkov a záverov výskumu (Jeřábek, H. 1993).

Dôležitou súčasťou výskumu je *príprava sociálneho javu, problému* na skúmanie. Pomocou *operacionalizácie* prevádzame všeobecne (teoreticky) vymedzený sociálny problém do empiricky skúmateľnej podoby. Operacionalizovaný jav je potom možné vyjadriť v takej konkrétnej podobe, ako sú otázky v dotazníku, jednotky pozorovania, jednotky analýzy a priamo v teréne ich zaznamenať (Jeřábek, H. 1993).

Vo výskumnej práci si v závislosti od problému, ktorý skúmame (predmet výskumu), skúmanej skupiny ľudí alebo výsledkov ich činností (objekt výskumu) a cieľa výskumu vyberáme aj primeraný druh výskumu. Druh výskumu zároveň reprezentuje aj úroveň skúmania (celok, časť, aspekt). Rozlišujeme viacero **druhov sociologických výskumov**:

- podľa určenia výsledkov výskumu: *základný, aplikovaný*
- podľa skúmanej vzorky: *vyčerpávajúci, reprezentatívny*
- podľa vedeckého cieľa výskumu: *popisný, komparatívny, vysvetľujúci*
- podľa komplexnosti výskumu: *komplexný, sondáž, pilotáž, prieskum*
- podľa časového vymedzenia: *jednorazový, panelový, longitudinálny*

1. Základný výskum – jeho výsledky sú určené pre priamy rozvoj vedy, väčšinou je interdisciplinárny, zameraný na makrosociálne javy a procesy (transformácia, migrácia, mobilita). **Aplikovaný výskum** rieši bezprostredné požiadavky praxe (predávanosť výrobkov, čítanosť tlače, spokojnosť so stravovaním).

2. Vyčerpávajúci výskum je zameraný na preskúmanie všetkých respondentov alebo prípadov. Je vhodný pri skúmaní menších skupín – školská trieda, ročník. **Reprezentatívny výskum** je zameraný na výberový súbor, ktorý svojím zložením reprezentuje väčší súbor, t.j. základnú populáciu (výskumy verejnej mienky, volebné preferencie v SR).

3. Cieľom popisného výskumu je vedecké opísanie, diagnostika vybraného sociálneho problému (religiozita mládeže, voľba povolania, šikanovanie v škole). Cieľom **komparatívneho výskumu** je porovnanie sociálneho javu v dvoch alebo viacerých situáciách vymedzených z hľadiska času, územia, skupinovej príslušnosti. Tu ide o dva alebo viaceré rovnako koncipované, ale samostatne realizované výskumy. Cieľom **vysvetľujúceho výskumu** je nielen zistiť určitý stav, ale aj odpovedať na otázku „prečo“, t.j. odkryť súvislosti príčinné, štruktúrne, funkčné, štatistické (dôvody samovražednosti, príčiny nezamestnanosti).

4. Komplexný výskum je zameraný na všestranné, nie čiastkové preskúmanie vybranej problematiky (z viacerých aspektov). **Sondáž** je orientovaná na úzko vymedzený problém (spokojnosť s cestovaním do školy, so školským rozvrhom). **Pilotáž** a **prieskum** majú charakter cvičného výskumu s cieľom preveriť v rámci predvýskumu niektoré výskumné prvky (zloženie výskumnej vzorky, vybrané metódy pre hlavný výskum, preverenie úvodného projektu v teréne). Väčšinou je ich cieľom získať informatívne podklady pre vypracovanie koncepcie hlavného výskumu.

5. Jednorazový výskum sa realizuje ako koncepčne uzavretý a ucelený výskum v danej podobe a na danom súbore iba raz. **Panelový výskum** spočíva v opakovaní toho istého výskumu na tej istej vzorke v časových intervaloch s cieľom zaznamenať určité zmeny (napríklad v životnej úrovni, v hodnotovej orientácii, účinnosť výchovných zásahov). **Longitudinálny výskum** je projektovaný na dlhšie obdobie s cieľom dlhodobo sledovať vývoj sociálnych javov (vývoj nezamestnanosti, sledovanosť TV relácií, počúvanosť rozhlasu). Realizuje sa kontinuálne, dlhodobo, ale skúmaná vzorka (respondentov, prípadov) sa obmieňa.

Poznanie zásad sociologického skúmania, charakteristík výskumu a výskumného postupu, ako aj druhov sociologických výskumov umožňuje a uľahčuje správny výber vhodných metód získavania údajov. V praxi sú najviac používané tzv. **štandardné metódy** zberu dát.

Literatúra:

Sopóci, J., Búzik, B.: Základy sociológie. Bratislava 1995.

Jeřábek, H.: Úvod do sociologického výskumu. UK, Praha 1993.

11. Základné metódy sociologického výskumu

PhDr. L. Mistríková, PhD.

Metóda je postup a spôsob vedeckého poznávania javov, faktov. Je to sústava na seba naväzujúcich pravidiel, ktorými sa riadi postup poznávania. Metóda musí umožňovať overenie a opakovanie postupu a musí byť adekvátne skúmanému javu.

Štandardné metódy zberu empirických dát sú *exploračné, observačné, analýza dokumentov a evidenčné metódy*.

1. Exploračné metódy (opytovacie)

Sú zamerané na názory, postoje, túžby, záujmy ľudí. Základným prostriedkom získavania informácií je **otázka**, ktorá musí byť formulovaná podľa *pravidiel* tvorby otázok (jednoznačnosť, cielenosť, nesugestívnosť, primeranosť jazyku respondenta a pod.). Dôležitý je tiež výber vhodného druhu otázky, napríklad zatvorené, otvorené, polootvorené, filtračné, kontrolné, nepriame a pod. (Disman, M. 1993).

Rozhovor

Rozhovor je metóda založená na ústne položených otázkach anketárom, ktorý je sprostredkujúcim článkom medzi výskumníkom a respondentom. Je to súbor koncepcne prepracovaných otázok v nadväznosti na ciele a hypotézy výskumu. Rozhovor môže byť osobný aj telefonický. Podľa stupňa formalizácie rozlišujeme *štandardizovaný* (všetkým respondentom kladieme rovnako formulované otázky, v rovnakom poradí), *pološtandardizovaný* a *neštandardizovaný rozhovor*, kde štruktúra rozhovoru nie je vopred určená, sú stanovené len okruhy otázok a rozhovor sa prispôsobuje respondentovým odpovediam. Na tomto princípe je založený napr. hĺbkový rozhovor.

Dotazník

Základom je písomne položená otázka. Dotazník je usporiadaný súbor rôznych druhov otázok v nadväznosti na výskumné ciele. Kvalita dotazníka závisí od jeho rozlišovacej hodnoty, spoľahlivosti, objektivity, rýchlosti spracovania údajov. Existujú rôzne spôsoby použitia dotazníka – priamy (osobný), poštou, kombinovaný, pomocou počítačov (CAMI, CAPI). Používa sa spravidla vtedy, keď treba pomerne rýchlo získať výpovede od početnej vzorky respondentov (väčšinou reprezentatívnej). Pri dodržaní pravidiel reprezentatívnosti výsledky získané dotazníkom s vysokou pravdepodobnosťou poskytujú obraz o celej populácii. Problémy však môže spôsobovať návratnosť.

Anketa sa na rozdiel od dotazníka vyznačuje nižším stupňom prepracovanosti. Obsahuje malý počet otázok, ktoré bývajú koncepcne voľnejšie prepojené než v dotazníku. Je to nástroj prvotného zisťovania dát. Pre anketu je väčšinou charakteristický tzv. samovýber respondentov, reprezentatívnosť údajov je diskutabilná. Anketa je skôr pomocnou metódou, používanou v počiatočnej alebo dopĺňajúcej fáze výskumu. Existuje viacero druhov ankiet – poštová (rozoslana poštou anonymne), novinová (uverejnená v tlači), anketa na mieste (rozdaná v určitom priestore, v zhromaždení ľudí).

2. Observačné metódy (pozorovacie)

Sú zamerané na prejavy správania, ktoré sú priamo dostupné zmyslovému vnímaniu a neboli vyvolané zásahom výskumníka. Pred realizáciou pozorovania je nevyhnutné vymedziť jednotky pozorovania (konkrétne prvky správania). Rozlišujeme viaceré **druhy pozorovania**, ktoré v rôznej miere podliehajú presne stanovenému cieľu a naplánovanému postupu. Najvyšším stupňom formalizovanosti sa vyznačuje *standardizované*, nižším stupňom *nestandardizované* pozorovanie. Podľa účasti výskumníka na pozorovanej situácii rozlišujeme *zúčastnené* a *nezúčastnené* pozorovanie, podľa informovanosti respondenta o prebiehajúcom pozorovaní poznáme *utajené* a *zjavné* pozorovanie. Pozorovanie neumožňuje taký široký záber ako dotazník, je zamerané na menšie skupiny respondentov, smeruje skôr do hĺbky pozorovaných javov než do šírky. Vyžaduje si vyškoleného pozorovateľa, aby sa predišlo skresľujúcemu vplyvu neprímeraného identifikovania pozorovaných prejavov a porušeniu etických zásad (zneužitie údajov, poškodenie respondenta).

3. Metódy analýzy dokumentov

Analýza je zameraná predovšetkým na písomné, obrazové, zvukové dokumenty. Z hľadiska výskumu sú to nezámerné zdroje informácií, lebo nevznikli pre potreby výskumu. Analytický postup má svoje pravidlá, dôležité je najmä adekvátne vymedzenie analytických jednotiek (slovo, téma, veta a pod.), ktorých výskyt sa zaznamenáva. Najpoužívanejšie metódy sú obsahová analýza a sekundárna analýza. **Obsahová analýza** slúži na objektívny, systematický a kvantitatívny opis obsahu komunikácie, zabezpečuje prevod textovej informácie na kvantitatívne ukazovatele. Uplatňuje sa najmä pri analýze tlače (noviny, týždenníky), televíznych i rozhlasových relácií a pod. **Sekundárna analýza** je zameraná na druhotné využitie pôvodných údajov z už realizovaných výskumov, využíva ich databázy a výsledky pre iné ciele (Disman, M. 1993).

4. Evidenčné metódy

Sú zamerané na evidovanie rôznych produktov ľudskej činnosti, materiálnej i nemateriálnej povahy (fakty, udalosti, financie). Pre potreby výskumu využívame hotové evidencie (štatistické údaje o obyvateľstve, rôzne výkazy o organizáciách, školskom systéme) alebo vytvárame vlastné evidencie, záznamy, súpisy (časová snímka pri skúmaní denného režimu žiakov, súpisy rodinných účtov pri sledovaní finančnej situácie rodín a pod.).

Napríklad, podľa návrhu *jednotnej evidencie žiactva* zo 70. rokov (Ústav školských informácií) by databáza tohto druhu mohla obsahovať, okrem všeobecných údajov o žiakovi, informácie o rodinnom prostredí, o jeho záujmoch, o hodnotovej a profesionálnej orientácii žiaka, o jeho vedomostnej úrovni, o sociálnom správaní a mravnom profile až po údaje o telesnom a duševnom zdraví. Prostredníctvom tohto informačného systému chceli autori získať ucelený pohľad na vývin osobnosti žiaka z hľadiska psychologického, sociologického, pedagogického, zdravotného, ako aj poskytnúť vyčerpávajúce informácie pre potreby riadenia rezortu.

V súčasnosti medzi najvýznamnejšie *elektronické zdroje údajov* o školskom systéme, o žiakoch a študentoch, o druhoch škôl v SR a pod. patria databázy na adresách:

www.uips.sk

www.education.gov.sk

www.statpedu.sk, www.statistics.sk

Literatúra:

- Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost. Karolinum, Praha 1993.
Jeřábek, H.: Úvod do sociologického výskumu. UK, Praha 1993.
Polonský, D.: Úvod do sociologického výskumu. Topolčany 2000.